

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Право на живот	стр. 3
2. Защита от изтезания, нечовешко и унижително отнасяне и наказание	стр. 5
3. Право на свобода и сигурност на личността	стр. 7
4. Справедлив съдебен процес	стр. 8
5. Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията	стр. 11
6. Свобода на изразяване	стр. 14
7. Свобода на сдружаването и мирното събрание	стр. 18
8. Условия в местата за лишаване от свобода	стр. 20
9. Защита от дискриминация	стр. 24
10. Право на убежище, свобода на придвижване	стр. 30
11. Дискриминация към хората с психични разстройства в институциите	стр. 33
12. Права на жените и дискриминация на основата на пол	стр. 37
13. Права на децата в специализираните институции	стр. 39

УВОД

През 2007 година, първата от членството на България в Европейския съюз, страната бе управлявана от коалиционното правителство на Българската социалистическа партия (БСП), Националното движение Симеон Втори (НДСВ) и Движението за права и свободи (ДПС). През юни 2007 г. Европейската комисия публикува доклад за съпътстващите мерки след присъединяването. В него обаче на правата на човека не бе обърнато никакво внимание. Те не попаднаха сред областите, по които комисията продължи да докладва. На практика в много сфери правата на човека продължиха да бъдат сериозен проблем, а прекратяването на мониторинга на Европейската комисия намали шансовете за реформи в законодателството и в правоприлагането. То също така бе и част от причините за цинизма към проблемите с правата на човека, изразен през годината по редица поводи от някои правителствени и съдебни институции, както и от обществени кръгове.

С дейността си националните институции за защита на правата на човека, омбудсманът и Комисията за защита от дискриминация, допринесоха за издигането на публичния профил на правата на човека и за защитата от дискриминация в някои сфери. Но в дейността им имаше и немалко недостатъци. Сътрудничеството на България с международните органи за защита на правата на човека, и особено с тези на ООН, продължи да бъде плачевно. България продължи да бъде с най-много закъснели доклади пред различни органи на ООН сред станите-членки на Съвета на Европа и през 2007 г. не направи нищо, за да навакса това закъснение.

Български
хелзински комитет
София 1504, п.к. 146
тел/факс: (02) 943 48 76
ел. поща:
bhc@bghelsinki.org
http://www.bghelsinki.org

Български хелзински комитет е независима неправителствена организация за защита правата на човека. Образуван е на 14 юли 1992 г.

Председател: Красимир Кънев

Зам.-председател: Маргарита Илиева

Членове: Алфред Криспин, Антоанета Ненкова, Бойко Кючуков, Васил Чапразов, Вълко Станев, Георги Тошев, Данаил Данов, Даниела Михайлова, Десислава Симеонова, Димитрина Петрова, Димитър Камбуров, Драгомир Богомилов, Екатерина Йосифова, Емил Коен (спец. кореспондент), Емилияна Живкова, Зелма Алмалех, Ибрахим Татарлъ, Илиана Савова, Йонко Грозев, Калина Бозева, Кирил Костадинов, Мария Бакърджиева, Марта Методиева, Михаил Иванов, Правда Спасова, Петър Слабаков, Пламен Богоев, Радост Николаева, Рамадан Кехайов, Тая Маринчешка, Юлиана Методиева (главен редактор на "Обектив").

Списание се издава със съдействието на Институт "Отворено общество" - Будапеща

Предпечатна подготовка: Донка Мангачева

Печат: "Експрес Принт" ЕООД

Адрес на сп. "Обектив": София 1504, ул. "Върбица" № 7

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2007 Г.

1. Право на живот

През 2007 г. правото на живот продължи да бъде зле защитено в България поради неадекватни законодателни гаранции и правоприлагане. Член 74 от *Закона за Министерството на вътрешните работи* позволява употреба на огнестрелно оръжие при задържане на лице, извършващо или извършило дори дребно престъпление, или за предотвратяване на бягство на лице, задържано за извършено дори дребно престъпление. Той не съответства на принцип 9 от *Принципите на ООН за употреба на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи*. Разследванията при случаи на свръхупотреба на физическа сила от правоприлагащите органи, довела до загуба на живот, не винаги бяха ефективни и безпристрастни и в няколко случая през годината доведоха до безнаказаност на полицейски служители.

В края на 2007 - началото на 2008 г. БХК опресни информацията си по случаи на употреба на сила и огнестрелно оръжие, за които организацията съобщи в свои предишни доклади.¹

През юли Пловдивският окръжен съд отхвърли иска за претърпени неимуществени вреди, подаден от майката на Кирил Стоянов, смъртоносно прострелян през 2004 г. от полицейски служител в Пловдив. Съдът реши, че не е извършен деликт. Решението е обжалвано и се очаква произнасяне от апелативната инстанция.

На 9 януари 2008 г. Софийска военноокръжна прокуратура за пети път прекрати наказателното производство срещу полицейския служител, обвинен за убийството на Борис Михайлов през 2004 г. в гр. Самоков при превишаване пределите на неизбежна отбрана. За пети път предстои произнасяне на Софийски военен съд, след като четири пъти от 2004 г. насам този съд връща делото на прокуратурата, като отменя

прекратяването и дава указания за разследване. В мотивите си от юни съдът написа:² „Извършвани са някакви пародии на процесуално-следствените действия, като например т.нар. „очни ставки“ между свидетелите ... и така наречения „следствен експеримент“...Прилагането на посочените листове в следственото дело, които на практика са празни бланки, подписани от лицата, представлява грубо демонстриране на нежеланието на прокурора и разследващите органи да изпълнят задълженията си по събиране на доказателства...По същество не е изпълнено нито едно от задължителните писмени указания на съда по изпълнението на закона, дадени в три поредни определения, които са задължителни за прокурора.“

На 23 февруари 2007 г. Военно-апелативният съд потвърди присъдата на Пловдивския военен съд в наказателната ѝ част, с която бяха наложени ефективни присъди лишаване от свобода по делото за убийството на Ивелин Веселинов през 2005 г. На полицейския служител П. В. и другите двама мъже, пребили до смърт Веселинов, бяха наложени съответно 12, 10 и 6 години лишаване от свобода. Съдиите от Военно-апелативния съд потвърдиха приетото от първоинстанционния съд, че в случая не следва да се приложи чл. 124 от *Наказателния кодекс* (НК), причиняване умишлено на тежка телесна повреда, довела до смърт по непредпазливост, а чл. 116 - умишлено убийство: „Нанасянето на жесток побой на лице в безпомощно състояние ... обективира умисъла за причиняване на смърт, а не на телесна повреда. За отговорността на дееца за умишлено убийство няма значение дали смъртта е настъпила в резултат на нанесената травма или усложненията след нея.“ Апелативният съд увеличи размера на присъдените обезщетения за нанесени неимуществени вреди на майката и бащата на Веселинов, като им присъди по 25 000 лв. за всеки от тях. На 4 юни 2007 г. Върховният касационен съд (ВКС) потвърди така постановената присъда.

По делото за смъртта на Марко Бончев, който почина през август 2006 г. след задържане

¹ Виж: Правата на човека в България през 2004 г., *Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2005 г.*; Правата на човека в България през 2005 г., *Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2006 г.*; Правата на човека в България през 2006 г., *Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2007 г.*, достъпни на: www.bghelsinki.org.

² Определение № П-102 на Софийски военен съд от 27.06.2007г. по ч.н.д. № П 102/2007.

в полицията, с постановление от 19 декември 2007 г. Военно-апелативната прокуратура върна делото на пловдивската Военно-окръжна прокуратура с указания за ефективно разследване на причините за смъртта на Бончев. В мотивите си Военно-апелативната прокуратура написа: „Съгласно практиката на Европейския съд за правата на човека, когато едно лице повдига защитимо твърдение, че е било малтретирано в нарушение на чл. 3 от Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи, тази разпоредба, прочетена във връзка с чл. 1, предполага и изисква задължение за ефективно официално разследване.“ На 15 февруари 2007 г. Окръжна прокуратура - Стара Загора прекрати другото наказателното производство за лекарска грешка срещу лекарите, лекували Бончев преди смъртта му. С определение на Старозагорски окръжен съд от 21 юни 2007 г. прекратяването бе потвърдено. Определението е обжалвано пред Пловдивски апелативен съд, който не се произнесе до края на годината.

На 9 ноември 2007 г. Софийският военно-окръжен съд произнесе присъда по нашумялото дело за убийството от полицаи на Ангел Димитров - Чората през ноември 2005 г. Съдът постанови общо 91 години затвор при първоначален строг режим срещу петимата полицаи. Най-голяма присъда от 19 години затвор получи ръководителят на екипа от Регионалното звено за борба с организираната престъпност в Благоевград М. П. Другите четирима подсъдими получиха по 18 години затвор. Петимата, заедно с Областна дирекция на полицията в Благоевград, бяха осъдени да изплатят общо 180 000 лева обезщетения на роднините на Димитров. Скоро след произнасянето на присъдата няколко сдружения и медии започнаха активна кампания срещу нея, а роднини на Димитров се оплакаха от провокиран от полицията тормоз върху техния бизнес. На 20 февруари 2008 г. Военно-апелативният съд я отмени и върна делото за ново разглеждане на първоинстанционния съд.

На 10 август 2007 г. ромът Валентин Живков Ангелов от с. Стражица почина при съмнителни обстоятелства по време на задържане в РПУ-Балчик. Според установените по делото факти и свидетелствата на негови близки, в състояние на силно алкохолно опиянение той бил превозван от брат си до вкъщи с автомобил. Автомобилът е спрял от полицейски патрул, а Валентин Ангелов е задържан без наличие на законен повод и откаран към Балчик. По пътя той е предаден на друг автопатрул от РПУ-Балчик. На следващия ден близките му разбират, че е починал от силен кръвоизлив вследствие на по-

резна рана по шията. Двете стъклени врати на входа на РПУ са счупени, като полицейските служители твърдят, че жертвата се е хвърлила три пъти върху вратите и че движенията му са били некоординирани поради белезниците и алкохолното опиянение. Двамата полицаи, които са били в непосредствена близост до задържаня, твърдят, че не са успели да го овладеят и при третия удар в стъклената врата на полицейското управление, под тежестта на тялото на Валентин Ангелов, неотделили се от вратата на РПУ стъклени парчета прорязват шията му. Повиканият екип на „Спешна помощ“ не успява да спаси живота му. Смъртта е констатирана във Варненската болница „Света Анна“. Военно-окръжна прокуратура във Варна образува досъдебно производство за установяване причините за смъртта на Валентин Ангелов. Производството бе прекратено с постановление от 30.11.2007 г. с мотива, че „деянието не представлява престъпление“. Постановлението е обжалвано пред Военно-апелативна прокуратура - гр. Варна, чието решение се очаква.

На 16 юли охранители на заведението „Хелп“ в град Несебър пребиха до смърт шведския турист Барзан Ариф на публично място в заведението. Убийството бе заснето от любителска камера и бе излъчено по един от телевизионните канали. На кадрите ясно се вижда как полицаи стоят наоколо и гледат безучастно докато един от охранителите скача върху тялото на проснатия на земята Ариф. Резултатите от аутопсията показват, че причина за смъртта му е гръдно-коремна травма. Срещу един от охранителите бе образувано наказателно производство за причиняване на смърт по непредпазливост. Един от полицаите, намиращи се в непосредствена близост до инцидента, бе уволнен, а друг - наказан с порицание. Веднага след излъчването на материала Военноокръжна прокуратура - Сливен се е самосезирала и е започнала наказателно преследване срещу един от полицаите по обвинение в длъжностно престъпление. До началото на март 2008 г. обвинителен акт все още не бе внесен в съда.

На 20 декември 2007 г. Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) в Страсбург постанови своето решение по делото *Николова и Величкова срещу България*, по което намери нарушение на правото на живот (член 2) от *Европейската конвенция за правата на човека* (ЕКПЧ). Делото засягаше смъртта на Атанас Николов, който почина след като двама полицейски служители при задържането му нанесли побой по главата и тялото, вследствие на което задържаният бил откаран в болница и там по-

чинал от мозъчна травма. Срещу полицаите е водено съдебно дело в България и са осъдени условно на три години лишаване от свобода. Въпреки наказанието обаче ЕСПЧ намери, че с оглед на това, че полицаите са били наказани едва седем години след извършването на престъплението, че съдилищата са им наложили минимална условна присъда, както и че полицаите продължават да работят в полицията, а единият от тях е бил дори повишен, не може да се счита, че реакцията на българските власти към такова сериозно престъпление е била адекватна. Съдът подчерта, че с поведението си властите на практика са поддържали чувство на безнаказаност и неотговорност за събитията у двамата полицаи.

На 26 юли 2007 г. ЕСПЧ произнесе решение по още едно дело, по което намери нарушение на правото на живот - делото *Ангелова и Илиев срещу България*. То засягаше смъртта на Ангел Димитров, който бил нападен от седем тийнейджъри, жестоко пребит и намушкан с нож. По-късно Димитров бил откаран в болница, където починал. В хода на разследването е установено, че нападателите са били мотивирани от факта, че Димитров е от ромски произход. След близо 11 години разследване прокурорът е отхвърлил голяма част от обвиненията срещу нападателите, тъй като е изтекъл давностният срок за преследването им. ЕСПЧ намери, че държавата не е успяла да даде убедително обяснение за твърде голямата продължителност на разследването, което е довело до невъзможност нападателите да бъдат съдени по голяма част от обвиненията. Така органите не са изпълнили задължението си за адекватно и ефективно разследване във връзка с инцидента. Заедно с това съдът намери и нарушение на забраната за дискриминация (член 14). Той постанови, че е напълно неприемливо от страна на властите да не извършат навременно разследване, макар да са узнали още в началото, че нападението е било мотивирано от расистки подбуди. Съдът изтъкна, че държавата трябва постоянно да подчертава нуждата от обществено осъждане на расизма и да поддържа доверието на малцинствата в способността ѝ да ги защитава от расистко насилие.

2. Защита от изтезания, нечовешко и унижително отнасяне и наказание

Българският *Наказателен кодекс* не съдържа специфичен състав за изтезание въпреки препоръките на Комитета против изтезанията на

ООН от 2004 г.³ През 2007 г. БХК получи много заслужаващи доверие жалби от хора, които твърдят, че са малтретирани от полицейски служители по време на задържане или след като са били задържани. Много полицейски служители, отговорни за тези деяния, останаха безнаказани.

Както и през предходните години, през ноември и декември 2007 г. изследователи на БХК анкетираха 140 лишени от свобода от четири затвора (Пловдив, Плевен, Белене, Бобовдол) за условията на тяхното задържане и предварително разследване. Изследването е представително за четирите затвора, но не е представително за системата като цяло. То обхваща лишението от свобода с влязла в сила присъда, чиито досъдебни производства са започнали след 1 януари 2006 г. Резултатите, сравнени с тези от предходните две изследвания в същите затвори, са представени на таблицата по-долу:

**Употреба на сила
от полицейски служители по години**
% от респондентите, отговорили,
че спрямо тях е била употребена сила

	2005	2006	2007
По време на задържане	23,2	20,1	17,1
Вътре в полицейското управление	23,2	20,8	22,9

Както се вижда, като цяло картината не се е променила съществено. Делът на лишението от свобода, които се оплакват от малтретиране по време на задържане е намалал с 3%. За сметка на това се е увеличил с 2% делът на тези, които се оплакват от малтретиране вътре в полицейските управления. Това показва за трета поредна година застой и стагнация след започналото през 2000 г. прогресивно намаляване на относителния дял на оплакванията.

Масираните полицейски рейдове в ромски квартали с безогледна употреба на сила и мощни средства от 2006 г.⁴ не бяха разследвани. Никакви полицейски служители не бяха наказани за тях. По някои от тях не бяха образувани дори и проверки. Във връзка с погрома в ромската махала на софийския кв. Филиповци, който според сведения на живущите, бе извършен по време на полицейска акция от 24 август 2006 г., Софийска военно-окръжна прокуратура

³ Виж: Правата на човека в България през 2004 г., *Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2005 г.*

⁴ Виж: Правата на човека в България през 2006 г., *Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2007 г.*

ра на 21 март 2007 г. отказа да образува наказателно производство. Отказът бе потвърден от Военно-апелативна прокуратура. Образованата от Столична дирекция „Полиция“ дисциплинарна преписка приключи на 6 март 2007 г. с резултат, че няма основание за налагане на дисциплинарни наказания.

В едно от най-нашумелите съдебни решения, на 15 март 2007 г. Върховният касационен съд (ВКС) потвърди постановената от Софийския апелативен съд оправдателна присъда на няколко души по обвинения за убийството през 1996 г. на бившия министър-председател на България Андрей Луканов. ВКС прие че *„съвсем не без основание предходните инстанции са приели, че непосредствено след задържането им Кичатов, Георгиев и Ленев са били обект на физическо насилие, очевидно насочено към психическо въздействие за изтръгване на самопризнания. В тази насока гласните доказателства не са изолирани, а са потвърдени от медицинска документация и експертни съдебно-медицински заключения“*. Един от подсъдимите, Юрий Ленев, бе незаконно задържан през 1999 г. във вила на МВР в гр. Копривщица, известна като „Къща на ужасите“. По пътя до гр. Копривщица той е бит от полицейски служители. Вътре в къщата е бил изтезаван с цел да даде отговор на зададени въпроси относно лица, заподозрени, че са участвали в убийството на Андрей Луканов. По време на задържането му в къщата срещу него са използвани незаконни специални разузнавателни средства. Приведен в следствения арест, той е бил прегледан от лекар, който констатира *„множество кръвонасядания на мишниците, предмишниците и китките на двете ръце, разкъсна контузна рана на лявата китка и втория пръст на лявата ръка, кръвонасядания на лявото бедро и на двата глезена, кръвонасядания върху подбедрицата на левия крак“*.

Срещу полицейските служители, изтезавали Ленев, бяха повдигнати обвинения за нанасяне на лека телесна повреда през 2000 г. На 30 октомври 2006 г. Софийският военно-окръжен съд (СВОС) ги оправда с мотиви, че са действали в рамките на закона и не са превишили правата си. На 30 юли 2007 г., след частна жалба на Ленев и протест на прокуратурата срещу оправдателните присъди, Военно-апелативният съд потвърди постановеното от СВОС поради изтичане на давностния срок.

В друг, получил широка огласа случай, на 17 май полицаи нанесоха побой на журналист от в. „Експрес“. Пет дни по-късно Софийска военно-окръжна прокуратура отказа да образува досъдебно производство срещу полицаите.

В няколко случая през 2007 г. полицаи употребиха прекомерна сила срещу групи хора при масови акции. През февруари няколко души, участници в екологични протести в центъра на София, включително жени, бяха бити и обиждани от полицаи, изпратени да разпръснат протеста.⁵ В началото на юли полицаи пребиха митинг по време на техен протест на международен път около комплекс „Марица-изток“. В средата на юли полицаи устроиша масов побой на роми в един от ромските квартали на Велико Търново.⁶

През 2007 г. Европейският съд по правата на човека в Страсбург постанови няколко решения, с които осъди България за нарушаване на забраната за нечовешко и унижително отношение (член 3 от ЕКПЧ). На 28 юни 2007 г. съдът постанови своето решение по делото *Малечков срещу България*. В него той установи нарушение на чл. 3 заради условията, при които жалбоподателят е бил поставен по време на своето задържане в следствения арест в Пазарджик през 1998 г. Жалбоподателят е държан повече от четири месеца сам в килия при пълна изолация 24 часа на ден, без достъп до свеж въздух и естествена светлина и при постоянно запалена лампа, без възможност да извършва каквито и да е физически упражнения. Съдът намери, че при липса на специални основания за завишена сигурност по отношение на жалбоподателя, изключително строгият режим, в комбинация с лошите материални условия, не е оправдан и представлява унижително третиране.

Подобно на делото *Малечков*, на 5 април 2007 г. ЕСПЧ постанови решение по делото *Тодор Тодоров срещу България*. Делото касае отново условията на задържане в следствения арест в гр. Пазарджик, както и в Пазарджишкият затвор. Жалбоподателят е прекарал пет месеца в следствения арест в гр. Пазарджик в килия без свеж въздух и с неработеща вентилационна система, с едва проникваща в килията изкуствена светлина, без каквито и да било физически упражнения или други занимания на открито, а разходките на открито не винаги са били позволявани. Той е прекарвал на практика цялото си време в килията, с изключение на кратките излизания два-три пъти на ден, за да отиде до тоалетна, като през останалото време е трябвало да използва кофа в килията и да се облекчава в присъствието на останалите задържани. Храната е била с лошо качество и не-

⁵ Виж по-долу *Свобода на сдружаването и мирното събрание*.

⁶ Виж в. „Дром дромандар“, август 2007 г.

достатъчно количество и сервирана без прибори, така че задържаните е трябвало да ядат с ръце. Съдът намери, че тези условия, в комбинация с дългия период на задържането, представляват нечовешко и унижително третиране. По отношение на условията на задържане в затвора, жалбоподателят е живеел в килия от 15 кв.м. с още петима души. Съдът подчерта, че тези условия не отговарят на стандартите, приети от Комитета за предотвратяване на изтезанията, според които минималното пространство в килия с повече от едно лице е 4 кв.м. на човек, докато в настоящия случай пространството, което се е падало на всяко едно лице, е било само 2,5 кв.м.

На 12 април 2007 г. ЕСПЧ се произнесе по делото *Иван Василев срещу България* във връзка с оплакване за неправомерни действия на полицейските органи. Жалбоподателят, който по време на събитията бил на 14 години, е бил преследван от двама стажант-полицаи, които погрешно го взели за лице, заподозряно за вандализъм. При задържането му полицаите му нанесли удари по тялото. Скоро след инцидента жалбоподателят е бил приет в болница с оплаквания в бъбреците, а три месеца по-късно е опериран и единият му бъбрек е премахнат. Срещу двамата стажант-полицаи са заведени дела и е постановена присъда, която обаче е отменена от Върховния касационен съд, който е намерил, че използването на сила от страна на полицейските служители било напълно оправдано. ЕСПЧ намери, че употребата на сила в конкретния случай е била явно прекомерна, както по интензитет, така и по времетраене, поради което е налице нарушение от страна на властите на забраната за нечовешко и унижително третиране. Заедно с това съдът намери, че Върховният касационен съд е бил прекалено формалистичен, когато е изследвал въпроса за използването от полицаите сила, като твърде ограничено е приложил местното законодателство, регламентиращо употребата на сила при задържане. ЕСПЧ подчерта, че Върховният съд не е изследвал интензивността на използваната сила и не е направил анализ дали тя е била необходима и пропорционална в конкретните обстоятелства. Такъв подход е изцяло в противоречие със стандартите, изработени в практиката на ЕСПЧ. Поради това съдът намери, че жалбоподателят не е разполагал с ефективно средство за защита и следователно чл. 13 от ЕКПЧ е бил също нарушен.

На 18 януари 2007 г. ЕСПЧ се произнесе по още едно дело, касаещо неправомерни действия на полицейските органи. По делото *Рашид сре-*

шу България жалбоподателят се оплака, че при ареста му е станал жертва на полицейско насилие. Съдът намери, че от многобройността и интензивността на нанесените травми, както и от липсата на доказателства жалбоподателят да е провокирал полицаите по някакъв начин, може да се заключи, че използваната сила при задържането не е била „абсолютно необходима“ с оглед на поведението на задържания. Поради това той постанови, че е била нарушена забраната за нечовешко отнасяне. Също така съдът подчерта, че Министерството на вътрешните работи многократно е отказало да разкрие самоличността на полицейските служители, участвали в задържането, поради което Военният съд е прекратил производството на единственото основание, че липсвало информация за самоличността на служителите. Поради това съдът намери и нарушение на чл. 13 от ЕКПЧ, тъй като разследването не е било ефективно.

На 27 септември 2007 г. ЕСПЧ намери нарушение на забраната за нечовешко отнасяне по дело, касаещо неадекватно разследване на случай на насилие и заплахи, отправени към жалбоподателя от страна на частни лица. По делото *Николай Димитров срещу България* жалбоподателят е подал оплакване пред прокуратурата за отправените заплахи и упражненото насилие, придружено с медицински документи. Прокуратурата е започнала разследване, но по-късно го е прекратила, тъй като нямало данни твърдените престъпления да са били извършени, а и жалбоподателят бил оттеглил впоследствие оплакването си. Жалбоподателят е информирал прокуратурата, че причината да оттегли жалбата била, че отново бил заплашван. Съдът намери, че държавата не е изпълнила задължението си да разследва ефективно оплакването, като по никакъв начин органите не са споменали и обсъдили медицинските документи, документиращи нанесените травми, като са се позовали преди всичко на оттеглянето на жалбата, без да вземат предвид изявлението на жалбоподателя за упражнените заплахи.

3. Право на свобода и сигурност на личността

През 2007 г. не бяха направени никакви изменения в законодателството и в правоприлагането, за да се гарантира по-добре защитата срещу произволно лишаване от свобода. Настаняването в социални домове за лица с психични затруднения продължи да бъде сериозен

проблем. Тези настанявания стават по административен ред, без съдебен контрол и, както БХК нееднократно отбеляза в процеса на своето наблюдение, са често произволни.⁷ Законодателството, регулиращо настаняването, не бе променено през годината.

Настаняванията по реда на *Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните* продължиха да бъдат в нарушение на международните стандарти, регулиращи правото на свобода и сигурност на личността. През годината много от настаняванията бяха произволни поради лошия достъп до правна помощ и неравенството на страните по време на процедурата. Настаняването в домовете за временно настаняване на малолетни и непълнолетни, което може да бъде до два месеца, продължи да бъде по административен ред, без съдебен контрол в нарушение на международните стандарти.

Друг сериозен проблем през 2007 г. бе задържането на чужденци по административен ред с цел експулсиране. Законово установената процедура и правоприлагането продължиха да допускат произволни и продължителни задържания при липса на ефективни възможности за освобождаване през съд.⁸

През 2007 г. Европейският съд по правата на човека в Страсбург отново се произнесе по немалък брой решения срещу България за нарушаване на правото на свобода и сигурност на личността. По общо 6 различни дела съдът намери нарушение на някоя от хипотезите на чл. 5 от ЕКПЧ. В една част това отново бяха дела отпреди реформата на наказателния процес, която влезе в сила от началото на 2000 г., и засягаха правомощията на прокуратурата и следствието, които бяха премахнати с тази реформа. Друга част от решенията установяват нарушение поради прекалената продължителност на задържането. Част от решенията установяват нарушение поради формалистичния начин на преценка на съдилищата на основанията за продължаване на задържането. Съдилищата се основават често само на тежестта на повдигнатото обвинение или не представят мотиви и конкретни доказателства за опасността на задържаните от укриване, извършване на престъпление или възпрепятстване на разследването. По делото *Рашид срещу България*, цитирано по-горе, Съдът намери нарушение на член 5 поради това, че жалбоподателят е бил освободен от

ареста едва 23 часа след като са били представени документите за платената парична гаранция, тъй като дежурният служител отсъствал, когато адвокатът пристигнал с документите за платената гаранция.

4. Справедлив съдебен процес

През 2007 г. българската съдебна система продължи да изявява структурните си проблеми, свързани с прекомерната продължителност на гражданското и наказателното съдопроизводство, ограничения достъп до съд на някои категории лица, липса на съдебен контрол върху административни актове, липса на гаранции за ефективно преследване на някои престъпления срещу личността и неефективност на изпълнителното производство.

През 2007 г. продължи да бъде ограничен достъпът до съд на чужденците, лишени от свобода без присъда или обвинение, а заради това, че изчакват депортирането си от страната. При наложена принудителна мярка „експулсиране“ или „отвеждане до границата“ *Законът за чужденците* позволява полицията по свое усмотрение да задържи чужденеца в центрове за задържане (специални домове за временно настаняване на чужди граждани). Най-често МВР не успява да изпълни принудителната мярка в разумен срок и задържаните лица биват лишавани от свобода за продължителни периоди, понякога повече от година-две. Много от задържаните обжалват законността на задържането си пред съд и често печелят, а съдът постановява освобождаване. За съжаление, техният достъп до съд е ограничен поради следните практики:

- Полицията рядко предостоя на задържаните копие от заповедта за експулсиране или заповедта за принудително настаняване в специален дом;
- Много от заповедите не са мотивирани;
- Невинаги заповедите са придружени с превод на езика на чужденеца, на съдържанието на заповедите и на правата на задържаните.⁹
- На задържаните лица не се предоставя правна помощ. Обикновено чужденците наемат адвокат за своя сметка или получават подкрепа от неправителствени организации;

⁷ Виж: Правата на човека в България през 2006 г., *Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2007 г.*

⁸ Виж по-долу *Справедлив съдебен процес*.

⁹ Съдът многократно е намирал първите три практики за незаконосъобразни по делата срещу заповедите за принудително настаняване и депортиране. Въпреки това, през 2007 г. тези практики продължиха да се използват от МВР, с незначително подобрение.

- Делата по жалби на задържаните се проточват около година и повече на първата инстанция. С това се нарушава чл.5, т.4 от ЕКПЧ по отношение изискването за достъп до съд за разглеждане законността на задържането. Нарушава се и *Законът за МВР*, изискващ съдът да се произнесе „незабавно“;
- Дори след решение на съд, отменящо задържането и постановяващо незабавно освобождаване, МВР продължава да задържа чужденците за допълнителни периоди от време. През 2007 г. такива случаи бяха поредки от предходни години.

На последната си за 2007 г. сесия Комитетът на министрите на Съвета на Европа откри някои структурни проблеми на правосъдието в България, установени с решения на Европейския съд по правата на човека като източници на нарушения на правата на човека в страната. Решаването им е част от изпълнението на съответните решения на ЕСПЧ от страна на държавата. Тези проблеми включват:

- Липсата по закон на суспензивен ефект на жалбата срещу експулсиране, отмяна на разрешение за пребиваване и забрана за влизане на територията на страната, когато тези мерки се основават на съображения за национална сигурност. Законодателството предвижда, че жалбата срещу такива мерки не спира изпълнението им. В контекста на голямата продължителност на съдебните производства по такива жалби - средно две години докато се стигне до решение на съда, на практика липсата на суспензивен ефект на жалбата съставлява несъразмерно ограничение на правото на защита на засегнатите лица. Те трябва да чакат в продължение на години извън страната, докато съдът се произнесе, което означава възможно сериозно вмешателство в техния личен и семеен живот. Такова вмешателство ще бъде непропорционално, ако съдът накрая отмени обжалваната мярка като незаконна. Решаването на този проблем е нужно за изпълнение на осъдителните решения на ЕСПЧ по делата *Ал-Нашиф срещу България* (2002 г.) и *Муса срещу България* (2007 г.)
- Липсата на гаранции за ефективно преследване на престъплението изнасилване. Решението на ЕСПЧ по делото *М. Ч. срещу България* (2003 г.) обяви практиката на разследващите органи и прокуратурата по такива престъпления за неадекватна, защото

преследва ефективно само изнасилвания, при които жертвата е оказала физическа съпротива, без да държи сметка за психологическата реакция на парализа, резултат от шока от насилието, която преобладава при жертвите на изнасилване, особено когато са деца и млади хора. Жертвите на изнасилване, които са били така парализирани, поради което не са били в състояние да оказат физическа съпротива срещу изнасилвачите си, са лишени от защита по практиката на българските разследващи органи и прокуратура. Правителството не взе мерки да осигури промяна на тази порочна практика, която наказва жертвите, и фаворизира изнасилвачите. Министерството на правосъдието не планира промяна на *Наказателния кодекс*, която да задължи изрично магистратите да преследват ефективно всички изнасилвания, независимо от физическата съпротива на жертвата. Планът му предвижда единствено разпращане на инструкции до разследващите органи и прокуратурата, които дори не са още написани. Не са планирани мерки, които да осигурят съдиите да съдят изнасилвачите, като се водят единствено от липсата на съгласие от страната на жертвата, без оглед на физическата ѝ съпротива.

- Липсата на гаранции за ефективно преследване и наказване на расово мотивирани престъпления. С решението си по делото *Начова срещу България* (2005 г.) ЕСПЧ изрично установи, че властите не са направили нищо, за да разследват дали убийството на пострадалите от страна на военен полицаи е било повлияно от расова враждебност, въпреки сериозните индикации за расов умисъл. Заради този провал ЕСПЧ осъди България за нарушение на задължението ѝ ефективно да преследва дискриминационни убийства и други престъпления. Правителството не направи нищо ефективно, за да изпълни това осъдително решение. Единствените предприети мерки бяха разпращане на циркуляр относно решението на ЕСПЧ и инструкции до някои органи. Тези мерки не са от естество да осигурят задължителна нова практика на магистратите, която да обръща внимание на расовия умисъл за престъпления и да го преследва.
- Несъразмерно неблагоприятната за ищците законова уредба на цената за завеждане на граждански дела. *Законът за държавните такси* предвижда ищецът да дължи на съда 4 % от размера на своя иск. Когато спе-

чели само частично, ищецът дължи тази такса и съдебни разноски на другата страна съразмерно на отхвърлената част от иска си. В решението си по делото *Станков срещу България* (2007 г.) ЕСПЧ се произнесе, че това положение е източник на нарушение на правото на достъп до съд.¹⁰ Жалбоподателят по това дело бил осъден да плати на държавата такса и разноски, които го лишили от почти цялото обезщетение, което спечелил по делото си срещу нея за това, че бил незаконно лишен от свобода. В други случаи длъжимите такси и разноски могат и да надхвърлят присъденото обезщетение на „спечелилия“ частично ищец, което прави изхода от делото абсурден и прегражда достъпа до реално правосъдие.

- Липсата на ефективен механизъм за защита срещу отказ на държавата да изпълни влязло в сила съдебно решение срещу нея, както и срещу прекомерно забавяне на изпълнението на такова решение. По делата *Ангелов* (2004 г.), *Манчева* (2004 г.), *Рабар-Пагар* (2006 г.) и *Сирманов* (2007 г.) ЕСПЧ осъди България за нарушения, произтичащи от липсата на ефективен механизъм за принудително изпълнение на съдебни решения, осъждащи държавата да плати обезщетение за свои незаконни действия. За изпълнение на тези решения на ЕСПЧ Комитетът на министрите очаква от България да въведе в законодателството ни ефективни механизми против неизпълнението на влезли в сила осъдителни решения.
- Практиката на незаконно или прекомерно продължително предварително задържане, дължаща се на отказ на съдебните власти да вземат предвид имуществените ресурси на лицето, когато решават размера на гаранцията му, собственото си задължение да дадат достатъчно оправдание за задържане в резултат на неплащане на определената гаранция, както и изискването на ЕСПЧ за мотивиране на решенията за лишаване от свобода по време на процеса. Правителството не направи нужното да осигури магистратите да изпълняват задължението си да взимат предвид тези фактори, когато лишават хора от свободата им.

През 2007 г. Комитетът на министрите откри и други структурни пороци на българската правосъдна система, които държавата дъл-

жи да изправи като изпълнение на решения на ЕСПЧ, в това число:

- Прекомерната продължителност на наказателните производства и липсата на ефективно средство за защита срещу това;
- Прекомерната продължителност на гражданските производства и липсата на ефективни средства за защита срещу това;
- Лошите, нечовешки условия на задържане в следствените арести и липсата на ефективно средство за защита срещу това;
- Неоправдано формалистичната съдебна практика по *Закона за отговорността на държавата и общините за вреди, която признава неимуществените вреди*, претърпени от доказани незаконни деяния, единствено когато те са доказани с формални доказателствени средства, като свидетелски показания и др., дори когато въпросните деяния са такива, че не е житейски възможно да не са причинили страдания и болки на понеслите ги хора.

През 2007 г. Европейският съд по правата на човека в Страсбург прие голям брой решения срещу България в областта на нарушаване правото на справедлив съдебен процес. В общо 25 решения на ЕСПЧ бе установено нарушение на чл. 6 на *Конвенцията*. В голямата си част тези решения касаеха нарушение на изискването за разумен срок за гледане на съдебните дела по наказателни или граждански производства (например делото *Налбантова срещу България*, наказателно производство, продължило 9 години и два месеца, или делото *Куюмджиян срещу България*, гражданско производство, продължило 8 години и девет месеца). Съдът за поредна година подчерта в някои от тези решения, че по българското законодателство не съществува правно средство за защита по отношение на прекалената продължителност на съдебните производства, в нарушение на правото на ефективни средства за защита по чл. 13 на *Конвенцията*.

На 12 юли 2007 г. ЕСПЧ се произнесе по делото *Станков срещу България* във връзка с оплакване по повод таксите, които съдилищата определят да се платят от жалбоподатели по *Закона за отговорността на държавата и общините за вреди* (ЗОДОВ), в случай, че техният иск за неимуществени вреди бъде частично отхвърлен. В случая жалбоподателят осъдил държавата да му заплати обезщетение за неимуществени вреди, претърпени вследствие неправомерно задържане, но тъй като той предявил иска си за много по-голяма сума от това, което му било присъдено, съдът определил такса, която жал-

¹⁰ По-подробно за решението виж по-долу в тази част.

боподателят трябвало да плати за отхвърлената част от иска, равняваща се на близо 90 % от това, което му било присъдено като обезщетение. ЕСПЧ намери, че тази система за определяне на съдебните такси по ЗОДОВ поставя огромен финансов товар върху жалбоподателите и на практика действа възпиращо върху правото им на достъп до съд.

По делото *Станимир Йорданов срещу България* от 19 януари 2007 г. съдът намери нарушение на правото на справедлив съдебен процес, тъй като жалбоподателят е бил осъден, без да присъства на съдебните заседания, макар че е посочил адреса на адвоката си като адрес, на който да бъде призоваван. Вместо това съдилищата изпращали призовките за заседанията на стария адрес на жалбоподателя. Съдът намери, че по този начин на жалбоподателя не е била дадена възможност да се защити в съда лично или чрез адвоката си и да представи аргументите си в своя защита.

5. Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията

През 2007 г. нямаше изменения в законодателната уредба на отношенията между религиозните организации и държавата. Продължи да действа приетия на 20 декември 2002 г. рестриктивен и дискриминационен *Закон за вероизповеданията*.¹¹ Към края на годината броят на регистрираните в България религиозни организации („вероизповедания“ по терминологията на споменатия закон) е 96.

През 2007 г. и в началото на 2008 г. бяха регистрирани нарушения на религиозните права на гражданите, които могат да бъдат групирани както следва:

- отказ от регистрация на религиозни организации;
- необосновани пречки пред дейността на някои „нетрадиционни“ религиозни организации;
- възпрепятстване на защитеното от *Конституцията* право на гражданите да разпространяват религиозна информация.

Особено място заемат намеренията на влас-

¹¹ За обширен анализ на съответствието на Закона за вероизповеданията с международните стандарти в областта на религиозните права виж специалния доклад на БХК и Фондация „Толерантност“: „Религиозната свобода в България през 2004 г.“, достъпен на интернет сайта на БХК на адрес: <http://www.bghelsinki.org/index.php?module=resources&lg=bg&id=66>

тите да бъде изменен правният режим на регистриране и дейност на религиозните организации чрез изменение в съществуващото законодателство. В края на 2007 и в началото на 2008 г. високопоставени официални лица усилено започнаха публично да говорят, че трябва да се промени *Законът за вероизповеданията*, като се въведе долен праг за официална регистрация на вероизповедание от 2000 души.¹² Няма публична информация за това какъв се предполага да бъде режимът на съществуване и действие на многото религиозни организации, които сега са официално регистрирани, но броят на привържениците или членовете им е по-малък от 2000 души. Очевидно е обаче, че ако подобно изменение бъде прокарано, то много сериозно ще ограничи религиозните права на гражданите, защото при всички случаи режимът на съществуване и действие на малките религиозни организации ще бъде по-неблагоприятен от този на големите.

На 12 април 2007 г. ЕСПЧ реши в полза на жалбоподателката Калинка Тодорова Иванова нейното дело срещу България за това, че тя през 1995 г. е била уволнена от Техникума по корабоплаване в Русе поради оказано съдействие на обявената тогава за „опасна секта“ организация „Слово на Живот“.

А) Откази за регистрация на религиозни организации

На 7 февруари 2007 г. Софийски градски съд (СГС) отказа регистрация на религиозната общност „Източна православна апостолска църква“. Тази организация със седалище в Пловдив подаде заявление за вписване в регистъра на вероизповеданията на 22 декември 2006 г. Заслужава да се отбележи, че между учредителите на новата организация е и известният дисидент и борец за религиозни права Христофор Събев. Новата религиозна организация, както се вижда и от наименованието ѝ, е православна. За да няма дублиране на имената, което законът не разрешава, в името ѝ са добавени два нови характеристични белега - тя не е просто „православна“, но освен това е и „източна“ и „апостолска“. Известно е, че основният аргу-

¹² Интервю на Ахмед Юсеин, заместник-председател на Комисията по правата на човека и вероизповеданията на Народното събрание, поместено под заглавие „96 вероизповедания за България са много“ в броя на в. „Дума“ от 1 февруари 2008 г. В подобен дух неведнъж в края на 2007 г. и в началото на 2008 г. се е изказвал и директорът на Дирекцията „Вероизповедания“ доц. Иван Желев. Виж напр. интервюто на Желев, озаглавено „3-ма стигат за нова секта“, поместено във в. „Телеграф“ от 21 януари 2008 г.

мент да се отказва признание на т.нар. „Алтернативен синод“ на БПЦ беше, че той претендираше да носи същото име както признатата от държавата Българска православна църква начело с патриарх Максим. Но СГС отказа регистрация с аргументи, които очевидно не издържат критика. Той констатира, че в устава на новата църква "става въпрос за отделила се група християни от Българската православна църква (юридическо лице по чл. 10, ал. 2 от Закона за вероизповеданията).“ След това съдът прави следното заключение: „видно е, че тази група християни не признава управителната власт на върховните органи на БПЦ и затова не търси регистрация като местно поделение в съответния окръжен съд (чл. 20 от Закона за вероизповеданията, ЗВ), а се опитва да се регистрира в СГС.“ Според СГС щом една религиозна група се самоопределя като православна, тя няма друг изход, освен да бъде местно поделение на БПЦ. Затова твърди, че „чрез регистърното производство тази група търси начин да реши един вътрешноорганизационен въпрос, който съдът действително би могъл да реши, но по друг ред“. Очевидно е, че щом искат самостоятелност, тези хора са се отделили от БПЦ и затова няма как да признават „управителната власт“ на тази религиозна организация. Това не е и не може да е „вътрешноорганизационен въпрос“ просто защото учредителите на новата църква, самоопределяйки се като православни по основните белези на вярата си, явно не искат да имат нищо общо с организацията БПЦ. Но според СГС „не само наименованието ..., но и изложението на верското ѝ убеждение я определят като православна, а в чл. 10, ал. 1 от ЗВ изрично се прогласява, че изразител и представител на източното православие е самоуправляващата се Българска православна църква, която е юридическо лице по закон (чл. 10, ал. 2) и така е изключена от приложното поле на чл. 15 от Закона за вероизповеданията.“

В решението за отказ е добавен и богословски аргумент: „има неяснота и противоречие относно статута на епископата, който е основен за православието. Не съществува възможност за реализиране на канонични ръкоположения на презвитери и епископи, при положение, че тази религиозна общност не признава каноничното ръководство на БПЦ, което е признато от поместните православни църкви“. Очевидно е, че не е работа на съда да съди дали каноническите правила на религиозните организации са правилни ли не - това е задача на самите тях и съдът няма какво да прави в тази област.

Това решение е следствие от стриктното при-

лагане на *Закона за вероизповеданията*, който по същество чрез чл. 10 и свързания с него пар. 3 от преходните и заключителни разпоредби учреди чрез закон една организация - БПЦ и съдът не допуска в България да има други религиозни организации, самоопределящи се като православни. През август 2007 г. Източната православна апостолска църква отново подаде документи за регистрация, като премахна думата „православна“ от наименованието си. Но отново получи отказ заради това, че, според становището на Дирекция „Вероизповедания“, верските принципи са били изложени „много общо“. Така тя трябваше за трети път да подаде молба през януари 2008 г., в резултат на която през февруари 2008 г. бе най-сетне регистрирана.

На 9 март 2007 г. СГС отказа да регистрира религиозната организация „Международно общество за Кришна съзнание - София, Надежда“. На 23 юли Софийският апелативен съд потвърди решението на Градския съд, а последната инстанция - Върховният касационен съд (ВКС) се произнесе с отказ за регистрация вече в началото на 2008 г. Понеже мотивите и на трите съдилища са по същество едни и същи, ще разгледаме само тези на последната инстанция - ВКС. Най-общо ВКС приема, че няма разлика между претендиращата за регистрация нова религиозна организация и вече съществуващото „Международно общество за Кришна съзнание“ в България. Той приема, че в случая трябва да се приложи ограничението на чл. 15, ал. 2 от *Закона за вероизповеданията* (ЗВ), според което „недопустимо е да съществува повече от едно юридическо лице като вероизповедание с едно и също наименование и седалище“. Но наименованието на новата организация не е идентично с това на съществуващото „Международно общество за Кришна съзнание“ (добавено е „София, Надежда“), а от това, че и двете имат седалище в София не би трябвало да следва, че не могат да имат отделни регистрации. ЗВ не позволява на две организации със седалище в едно и също място и с еднакви религиозни доктрини да имат отделна регистрация. Това той прави с цел по-лесен контрол от страна на държавата върху дейността на религиозните организации на принципа една доктрина - една организация. По този начин групи, които искат да се отделят от дадена религиозна организация по едни или други причини, са принудени да въвеждат разлики в доктрините и имената си, за да могат да легализират съществуването си, макар в действителност тези разлики да са незначителни или дори мними. Така грубо се нарушава правото на гражданите да се обединяват, за да за-

доволяват религиозните си потребности, а държавата налага те да го правят под едно ръководство, дори когато не желаят това.

Б) Необосновани пречки пред дейността на „нетрадиционни“ религиозни организации

През 2007 г., както е ставало и през минали години, местни власти в някои градове създаваха необосновани затруднения пред дейността на „Свидетелите на Йехова“. През пролетта активисти на ВМРО се опитаха да провалят областните конгреси на организацията във Варна, Добрич и Перник. През ноември националните телевизии БТВ и Нова разгърнаха истинска кампания срещу организацията по повод на отказа от кръвопреливане, заявен от члена на организацията Христо Христов от Димитровград, лекуван във Военномедицинската академия в София поради вътрешен кръвоизлив. В началото на април варненската организация на ВМРО заплаши собственика на един салон с шествие и демонстрация, ако той не оттегли съгласието си салонът му да е място на провеждане на областен конгрес на Свидетелите. Конгресът не бе проведен. На 28 април няколко десетки привърженици на „войводите“ демонстрираха пред един салон в Добрич, където, въпреки заплахите, все пак бе проведено еднодневно мероприятие на Свидетелите. Около това събитие (една не особено многолюдна демонстрация) се вдигна много шум и то беше показано по БТВ, придружено с недружелюбни към Свидетелите коментари. ВМРО предлага изменения в *Закона за вероизповеданията*, чрез които Свидетелите да се поставят извън закона. На 2 май вечерта телевизията на „Атака“ - СКАТ - излъчи един ужасяващ по злостта си репортаж срещу Свидетелите, осъществен от водещия предаването „Па-ра-лакс“ Валентин Касабов. По-рано, през февруари, на тях им бе отказано да наемат зала за мероприятията си и в София. През годината в Асеновград и в София техните „Зали на царството“ бяха неколккратно атакувани с камъни, има счупени прозорци. В Пловдив и в Кюстендил бяха рязани гуми на техни коли. При всички тези случаи правоохранителните органи бяха пасивни - приемят оплаквания, но, според представители на изповеданието, интервюирани от БХК в края на февруари 2008 г., не правят нищо. На оплакванията за нападения над молитвените им домове в София полицията е заявила, че не може да направи нищо и че Свидетелите трябва да сложат видеокамери за денонощно наблюдение или да наемат охрана, „ако искат помещенията им да

не се нападат“. В края на юни Варненската община предприе серия от проверки на току-що започналия строеж на т.нар. „Зала на царството“ в града, а на 4 юли група граждани от кв. „Младост“ митингуваха срещу строежа по призива на ВМРО. В проявата си, широко отразена от местните и национални телевизии, те твърдяха, че молитвеният дом „ще представлява опасност да децата им“ и е „покушение срещу православието“. Същия ден варненският кмет издаде наказателно постановление за глоба от 3000 (три хиляди) лв. на техническото ръководство на строежа уж заради неспазени технически изисквания при току-що започнатия да се строи обект. Чрез тези действия, с чието оспорване пред съда вече повече от половин година се занимават юридическите съветници на „Свидетелите на Йехова“, строежът бе спрял и вече девет месеца там не се прави нищо, а срещу техническия ръководител на строежа е повдигнато и обвинение в „документална измама“ и „отправяне на заплахи“. Характерно за варненския случай е, че враждебността срещу тази религиозна общност се подклажда от организации като ВМРО, но по същество се ръководи от общината и кмета Кирил Йорданов.

„Свидетелите на Йехова“ съобщават също така за редица случаи - най-вече във Велико Търново и Благоевград, когато местни активисти на организацията са били викани в полицията и им е било предписвано да прекратят дейността си (главно ходенето „от врата на врата“).

През ноември БТВ и Нова телевизия - по повод отказа на Христо Христов от Димитровград, докаран в болница с кръвоизлив, да позволи да му се прелее кръв - разгърнаха в няколко предавания истинска кампания на ненавист срещу Свидетелите, обвинявайки ги в какви ли не прегрешения.¹³

През 2007 г. бяха регистрирани редица инциденти със сгради на мюсюлманското изповедание в България - обидни надписи по стените, опити за нападение, чупене на прозорци. Така например, по данни от Главното мюфтийство на мюсюлманите, джамията в Плевен е била десет пъти осквернявана с изрисувани по стените й свастики. На джамията в Кюстендил, обект на множество атаки през последните години, през декември са били счупени прозорците. Инциденти е имало и с джамията в Силистра. Как-

¹³ За повече подробности виж: Емил Коен, „Пропагандните практики на някогашния ЦК на БКП са актуални“, *Обектив*, бр. 148, 2007 г. Текстът е достъпен и в Интернет на адрес <http://www.bg Helsinki.org/index.php?module=resources&lg=bg&id=565>

то и през предишни години, и през 2007 г. за тях не бяха проведени ефективни разследвания.

В) Необосновано възпрепятстване на правото на гражданите на свобода на информацията, в частност на религиозната

На 20 февруари ръководителите на тогавашната Национална служба за сигурност (НСС) обявиха, че е разкрита престъпна група, състояща се от четирима „ислямисти“, ръководена от бившия софийски мюфтия Али Хайредин, която проповядвала „радикален ислям, идеологията на джихадизма и вахабизма“, имала „връзки със забранени ислямски организации и най-вече с изгонения преди шест години йорданец Ахмад Муса“. Тези хора, според службите, са „вършили разрушителната си дейност“ чрез интернет - поддържали са сайтове, съдържащи сведения за ученията на исляма. Четиримата бяха арестувани, но след три дни те бяха пуснати срещу минимална парична гаранция. Официално бе обявено, че четиримата са обвинени в престъпление по чл. 108 и 109 от НК (за „проповядване на фашистка или друга антидемократична идеология или насилствено изменение на конституционния строй“ и за „образуване или ръководене на група, която цели да извърши престъпление срещу Републиката“). Поради това, „сайтовете са били разбити“ и компютрите на извършителите - иззети. Никакви доказателства не бяха предоставени в подкрепа на твърдението, че „разбитите“ образователни ислямски сайтове са съдържащи текстове, пропагандиращи „фашистка или антидемократична идеология“, или че НПО „Съюз на мюсюлманите в България“ е „престъпна група, целяща да извърши престъпление срещу Републиката“. За сметка на това имаше огромна медийна шумотевица, индуцираща ненавист към исляма сред читателите и зрителите. До края на годината повдигнатите срещу тях обвинения не доведоха до присъди.¹⁴

6. Свобода на изразяване

2007 г. бе година на сериозни изпитания пред свободата на изразяване в България. Тя бе ограничена по няколко начина:

¹⁴ Виж по-долу: Свобода на изразяване. За повече подробности вж. Емил Коен, *Поредна бомба с „ислямистката опасност“* Обектив, бр. 140, 2007 г. Текстът е достъпен и в интернет на адрес: <http://www.bghelsinki.org/index.php?module=resources&lg=bg&id=458>

- Чрез контрола на издатели и управители на медии върху съдържанието на публикации-те в тях в полза на икономически и политически интереси;
- Чрез продължил и през 2007 г. процес на комерсиализация на медиите и трансформирането на обществени медии в комерсиални;
- Чрез неадекватната регулация от страна на Съвета за електронни медии (СЕМ);
- Чрез политическия контрол върху националните електронни медии чрез назначаване на управленски постове в тях на близки до правителството хора;
- Чрез наказателни репресии и политически натиск над непопулярни публикации в интернет и други публични изяви, като същевременно се толерираха или насърчаваха националистически, расистки и антисемитски публични изяви и публикации.

През 2007 г. и в началото на 2008 г. бяха уволнени или освободени от длъжност журналисти и редактори от вестниците „Политика“, „Класа“ и „Поглед“. Правото на вестникарите да изразяват по какъвто и да било начин мненията си чрез своите текстове маркира проблематиката във взаимоотношенията издател-редактор-журналист в три групи причини:

- *Икономически* - Всеки журналист се предполага да бъде функция на редакционната политика на издателя. Ако той/тя се отклони от магистралната линия, следва драстична намеса в текстовете му или уволнение.
- *Политически* - Издателят е свързан пряко или непряко с различни политически сили, бизнес групи или управленски ведомства.
- *Рекламодателски* - Те са идентифицируеми не само в печата, но и в ефира. Поведението на вестниците продължава да носи белега на корпоративни интереси, които захлупват хоризонтите на свободата на словото.

Уволненията засегнаха самия орган на Съюза на българските журналисти (СБЖ), в. „Поглед“. Освободени от длъжност се оказаха заместник-главните редактори Евгений Станчев, Тодор Токин, Румен Леонидов. Строгата „санкция“ бе наложена с решение на УС на СБЖ, като водещият и единствен мотив се оказа „неприличният“ език на дописката на Румен Леонидов в рубриката „Между перото и баданарката“.¹⁵ В следващата година Леонидов и Токин се оказаха отново сред уволнените и от в. „Кла-

¹⁵ Виж Обектив, бр.149.

са“, с което двамата поставиха рекорд - общо за изтеклите години те са били уволнявани по пет пъти от различни издания.¹⁶ Колегията остана равнодушна по този повод. През годината станаха и доста смени на собствеността и управлението на печатни издания, съпроводени с изменения в редакционната политика. Вестник „Монитор“ премина в собственост на близката до управляваща партия Ирен Кръстева и нейния син. Вестник „Политика“ се лиши от основателката си Радостина Константинова. Валери Найденов внезапно си подаде оставката от поста главен редактор на в. „Класа“. В контекста на тези процеси, всяващи чувство на несигурност и зависимост от собственици и управители на изданията, на намеси „отгоре“ през главните редактори, можем да отбележим и състоянието на журналистиката от регионалните издания.¹⁷ Автори като Божидар Божков и Галентин Влахов, председател на Българската асоциация на регионалните медии¹⁸ описват точно онова, което се случва в регионалния печат: страх от съдебни дела, икономическа принуда, произвол на бизнеса върху свободата на словото, липса на колегиална солидарност.

Годината бе белязана и от преобразуване на обществени медии в комерсиални. През януари Радио „Нова Европа“ (наследникът на „Свободна Европа“) прекрати своето съществуване като последното радио, финансирано от гражданския сектор. Финансирането му от Фондация „Отворено общество“ бе прекратено, а лицензът му бе променен. То се превърна в Радио „Зи-рок“, а програмната му схема изцяло смени облика си. От обществено радио, то се превърна в музикално. С това гражданското общество загуби още една опорна медийна точка, инклузивността на различните гласове силно намаля, а спектърът на дебата се сви до степен на незначителност. По подобие на друго финансирано от неправителствения сектор - Център за изследване на демокрацията и неговото радио „Витоша“, добрите намерения както на НПО сектора, така и на журналистите претърпяха пълен крах пред лицето на комерсиалното.

Съветът за електронни медии, композиран от хора, близки до управляващите, в редица случаи действаше безпринципно и в угода на властите. В много случаи той отказа да осъществи мониторинг на частните и обществените оператори за спазване на *Закона за радио и телевизия*. БХК сезира регулатора за възможни нару-

шения на ЗРТ от радиата „Н-Джой“ и „Зи рок“, но до момента СЕМ не е отговорил. В края на годината и началото на 2008 г. СЕМ отложи финализирането на конкурсите за телевизионни лицензии за трите най-големи града - София, Пловдив и Варна, до приемането на национален цифров честотен план.

Показателен за конюнктурното поведение на регулатора през годината бяха конкурсите за генерални директори на БНР и БНТ. За генерален директор на БНТ през юни бе избрана поддържаната от БСП Уляна Пръмова. Нейният избор бе предизвестен дълго преди той реално да се осъществи и това не бе тайна както за медийните наблюдатели, така и за широката публика. Ден преди избора СЕМ информира, че тя е била избрана за втори път. С БНР нещата на пръв поглед изглеждат по-различни. Преди да приключи мандата си, генералната директорка Поля Станчева остави последно доказателство за угодническо поведение пред управляващите. През февруари тя изготви заповед за наказание на кореспондентката на БНР в Русе Наташа Димитрова заради задаване на „неподходящ“ въпрос на вътрешния министър Румен Петков. Новоизбраният през май 2007 г. Валери Тодоров, също близък до управляващите, не бе посрещнат с журналистически протести. Затова пък неясно остана за широката публика защо той освободи предишния ръководен екип - Галина Спасова, Петър Галев, Красимир Луканов. Остана и без значима дискусия неговата концепция за развитие на БНР. В резултат, като оставим настрана безспорно силните гласове на „Хоризонт“ като Лили Маринкова, Петър Волгин, Силвия Великова, а също Диана Янкулова, Ирина Недева, Яна Боянова, Даниела Големинова, все повече сутрешният блок „Преди всички“ се изпълва с досадно продължителни „експертни“ интервюта; със създадени по доста банална схема репортажи от някое село, гласове на минувачи, монтирани като „глас на народа“. Не по-различен е и обедният блок „12 плюс три“. Водещи разпитват едни и същи политически лица на банални теми. Изследователите отбелязват с тревога спадащите рейтинги на БНТ и БНР.

Полицията на няколко пъти се намеси с действия, чиято законност бе съмнителна, за да контролира съдържанието на интернет сайтове. На 19 февруари бяха арестувани четирима души, сред които две жени и бившият мюфтия на София Али Хайредин, за „проповядване на радикален ислям“ чрез два интернет сайта. Според разпространените от полицията версии сайтовете проповядвали „подмяна на установения законен ред в държавата“ чрез създаване на „ше-

¹⁶ Виж Е-вестник от 24 - 25 януари 2008 г.

¹⁷ Виж Обектив, бр. 149.

¹⁸ Виж Обектив, бр. 151.

риатска държава“. Това бе отречено и от четиримата задържани. Съдържанието на интернет сайтовете не бе показано публично и много наблюдатели останаха с впечатлението, че арестът им е поредният изблик на антимиюсюлманска ксенофобия.¹⁹

През юли полицията на няколко пъти „привиква“ блогъри в МВР по време на екологичните протести.²⁰ Полицията ги провери заради информация, която те публикуваха в личните си интернет страници, в които съобщаваха за предстоящи протести. Според един от призованите, Михаил Бозгунов /Мишел/, той получил призивка да се яви „за справка“. В полицейския участък му обяснили, че е незаконно да публикува информация, която призовава към нарушаване на обществения ред. Блогърът е подписал предупредителен протокол да спре да публикува на сайта си материали, които биха могли да са незаконни.

Заедно с това, никакви държавни органи не се заинтересуваха от антисемитските и антималцинствените послания, които се изливаха всекидневно от ефира на телевизия „Скат“, обслужваща пропагандно крайно националистическата партия „Атака“. Много други крайно расистки и ксенофобски сайтове, открито подбуждащи към етническа и религиозна омраза и дискриминация, също не предизвикаха вниманието на полицията. През ноември БХК изпрати сигнал до Върховна касационна прокуратура по повод на излязлата през 2004 г. книга на Емил Антонов „Основите на националсоциализма“. В нея се проповядва идеологията на националсоциализма, както и антисемитизъм. По безпрецедентен в новата българска публицистика начин Антонов квалифицира евреите като „мошеници“, „родени престъпници“, „изроди“, „чужд, подъл и вреден народ“, „отрепки“, „юдоидиоти“. Според него те са унищожители на славянството и ограбват всички, които не са от тях-ната раса. Вменява им „ритуални убийства“ и „геноцид срещу арийските народи“. Отрича холокоста, който според него е „най-грандиозната измама на XX век“. Антонов обявява демокрацията за „юдемокрация“ и отхвърля всички нейни основни принципи. Альтернативата за него е националсоциализмът: „след катастрофата на комунизма и „демократичния“ капитализъм, остава третият път - а това е този на националсоциалистическата рево-

люция“. Той проповядва идеята за расовото превъзходство на избраните „арийски“ народи, репресиите срещу евреите и другите малцинства, тоталитаризмът и завоевателните войни. В открит текст иска „отхвърлянето на „юдемокрацията“ и забраната на партиите, масонските ложи, антибългарските фондации“. За него Хитлер е „най-силният човек на XX век“; „най-великият политик и военачалник на всички времена“. Отива дори по-далеч от него, обвинявайки го в прекалена сантименталност: „Но германската сантименталност му попречи да довърши делото на своя живот, което можеше да спаси от унищожение не само Германия, но и цялата избрана арийска раса.“ На 29 февруари 2008 г. прокурор от Софийска градска прокуратура отказа образуване на предварително производство срещу Антонов, след като прие, че „не са събрани данни за въздействие на книгата върху граждани с цел формиране на отрицателно въздействие върху еврейския народ и държавата Израел“, а Антонов бил „написал книгата с познавателна цел“.

През април се разгоря скандалът с проекта „Батак като място на паметта“ на учените от Свободния университет в Берлин Мартина Балева и Улф Брунбауер. Проектът целеше да покаже как клането в Батак се изобразява в картина на един полски художник и каква е ролята му в колективната памет на българите. Макар авторите да не отричаха клането и публично да заявиха това в отворено писмо,²¹ те станаха прицел на националистически кръгове в една от най-големите масови истерии в посткомунистическия период. Тя произведе лъжливи публични обвинения, повтаряни във френетична треска, заклеявания на специално свикани събрания, заплахи към авторите и към родителите на Балева, публични изгаряния на публикуваната покъсно тяхна книга.²² След серия единични опити да се противопоставят на кампанията срещу проекта, 669 хуманитаристи решиха да обединят сили. „Обявяваме се срещу политическата цензура и административния натиск върху свободния научен дебат, наложени от държавните институции и академичните ръководства. Не приемаме монопол върху историческата „истина“, най-малко на такава, която прикрива груба манипулация с политически намерения“,²³ декларираха те в петиция в интернет.

¹⁹ Виж по-горе Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията.

²⁰ Виж по-долу Свобода на сдружаването и мирното събрание.

²¹ Виж в „Дневник“ от 26 април 2007 г.

²² Виж например: <http://www.bulphoto.com/image.php?img=78667>, посетен на 2 март 2008 г.

²³ Виж http://www.bgpetition.com/apel_na_bg_istorici/index.html, посетен на 2 март 2008 г.

Паралелна подписка започнаха и противниците на проекта. Наследници на жертвите от баташкото клане настояваха държавата да отнеме гражданството на съавторката на изследването Мартина Балева. Проф. Драгомир Драганов от Софийския университет настоя българите да спрат използването на уреди от немската фирма „Бош“ заради спонсорството за проекта на фондация „Роберт Бош“. Общинският съвет в Панагюрище реши да протестира с декларация срещу „опита на проекта „Митът Батак“ да ревизира българската история“. Светият синод на Българската православна църква пък реши да натовари пловдивския митрополит Николай да събере данни за жертвите от клането, за да ги канонизира. Намеси се и министърът на културата Стефан Данаилов, артист, който определи проекта като „научнообразни фалшификации на историята“. Но истинската кулминация бе отбелязана в активността на президента Георги Първанов. На 16 май в читалището в Батак се състоя дискусия. В нея Първанов заклеми проекта и заяви: „Цинично е да се броят жертви, за да се оправдаят днешни конюнктурни цели“. Това бе първото в новата българска история публично изказване на държавен глава върху един научен проект.

През 2007 г. свободата на словото в България бе предмет на две решения на Европейския съд по правата на човека в Страсбург. По делото *Глас Надежда ЕООД и Анатоли Еленков срещу България* от 11 октомври 2007 г. жалбоподателите са кандидатствали пред Държавната комисия по далекосъобщенията за получаване на лицензия за осъществяване на радиодейност с цел разпространяване на религиозна радио-програма. Комисията, въз основа на решение на тогавашния Национален съвет за радио и телевизия, е отказала лицензията, тъй като проектът на жалбоподателите не покривал изискванията за създаване на социални или бизнес програми или насоченост към регионалната публика. Върховният административен съд е отказал да осъществи съдебен контрол върху законността на решението на Националния съвет за радио и телевизия поради пълната свобода на преценка, която съветът имал при взимането на тези решения. Съдът намери нарушение на свободата на словото, като подчерта, че жалбоподателите не са получили никаква защита от страна на съдилищата, поради отказа на последните да осъществят контрол за законност на въпросния административен акт. Така жалбоподателите са били лишени от защита срещу произволно вмешателство в

тяхната свобода на словото. Съдът подчерта също, че съгласно ръководство, прието от Комитета на министрите към Съвета на Европа в областта на регулиране на съобщенията, решенията, взимани от регулаторните органи, следва да бъдат достатъчно мотивирани и да могат да бъдат контролирани от съответните юрисдикции.

По второто дело, *Пеев срещу България* от 26 юли 2007 г., национален вестник е публикувал писмо, написано от жалбоподателя Пейчо Пеев, заемащ тогава експертен пост в Съвета за криминологични изследвания към Върховна касационна прокуратура. В писмото жалбоподателят е отправил критики към главния прокурор. В резултат на това е било извършено претърсване на кабинета му и впоследствие е бил уволнен. Съдът намери, че българското правителство не е посочило никакво законово основание, което да оправдава претърсването на кабинета, поради което то е било незаконно. Съдът също така посочи, че последователността на събитията, включително фактът, че жалбоподателят е бил уволнен скоро след публикацията, навеждат на извода, че действията, предприети по отношение на жалбоподателя, са следствие на написаното от него писмо. Тези действия са довели до незаконно ограничаване на правото му свободно да изразява своето мнение. Жалбоподателят също така не е разполагал с ефективно средство да защити тези свои права, поради което съдът намери и нарушение на чл. 13 от ЕКПЧ.

През 2007 г. защитата от вмешателство в правото на личен живот в България бе предмет на решение на Европейския съд по правата на човека, което има важно значение за упражняването на правото на достъп до информация. С решение от 28 юни 2007 г. по делото *Асоциация за европейска интеграция и човешки права и Екимджиев срещу България*. Съдът намери, че българският *Закон за специалните разузнавателни средства* от 1997 г. не е в съответствие със стандартите на *Конвенцията*. Жалбоподателите твърдяха, че така, както е разписан законът, те биха могли да бъдат обект на използване на разузнавателни средства срещу тях свободно по всяко време, без да знаят за това. Съдът постанови, че законът не предоставя достатъчно гаранции срещу злоупотреба с използването на специални разузнавателни средства, както и че липсват средства за защита срещу такова неправомерно използване. Така съдът намери, че е налице нарушение на правото за защита на личния живот и кореспонденцията по член 8 от *Конвенцията*.

7. Свобода на сдружаването и мирното събрание

През 2007 г. имаше бум на протести и демонстрации, което постави на изпитание законодателството и институциите, призвани да гарантират правото на мирно събрание на гражданите. Протестираха природолюбители, граждански и правозащитни групи, различни браншови и професионални групи като учители, миньори, таксиметрови шофьори, лесничей, транспортни работници и др. През 2007 г. синдикатите проявиха особена активност като инициатори и организатори на протести. Най-активни бяха природозащитниците по брой и разнообразие на протестните действия. Най-масови бяха проявите на учителите, които през есента на 2007 г. проведоха най-голямата стачка в историята на България.

В края на 2006 г. се натрупа сериозно напрежение между природозащитниците и властта. Още тогава стана очевидно, че има три точки на пресичане на интересите на гражданите и властта, където ескалация на конфликта е неминуема: незаконните сметища, мини, рудници и кариери за добив на инертни материали; забавянето и нарушенията на правото на ЕС при определяне на защитените по *Натура 2000* места за България; незаконното и прекомерно строителство по Черноморието и около планинските курорти и съпътстващата го корупция. На 15 февруари 2007 г. правителството прие списък със зоните в мрежата *Натура 2000*, който бе твърде оръзан. Едва половината от научните предложения и обосновки бяха одобрени, а медиите и гражданите веднага съзряха корупционния критерий на министрите. В първата събота спонтанно се инициира и осъществи граждански протест чрез интернет и други канали за неформална комуникация. Поради липсата на уведомление до властите, протестът бе осъществен с минимално накръняване правата на другите граждани - разходка по улиците на столицата по пижами и значки под надслов „природните луди“, протичаща само по пешеходни зони, подлези, пешеходни пътеки и др. Участваха около 50-100 души. Независимо от това, протестът бе разпръснат, а трима от участниците арестувани и глобени.

На 2 юли над 2000 души блокираха кръстовището „Орлов мост“, а впоследствие и „Синьото кафе“. Отново протестът е спонтанен, без уведомление, а поводът бе отмяната на статута на природен парк "Странджа" от Върховния административен съд. Полицията пристигна

веднага и арестува 37 участника, от които четири непълнолетни. След този протест последваха няколко други, които бяха също така разпрънати от полицията, често чрез свръхупотреба на сила.

При разпръсване на масов синдикален протест на миньори в гр. Гълъбово на 4 юли се стигна до тежко полицейско насилие над един от участниците.²⁴ Според МВР миньорското шествие се опитало да пробие със сила полицейския кордон, за да блокира шосе. Телевизионните кадри обаче опровергаха тази теза и ясно показаха как двама служители са хванали здраво протестиращ, докато трети удря главата му в бетонна настилка. Използван бе и сълзотворен газ. Трима миньори бяха приети в болница с тежко обгазяване.

Както и в предходни години, македонците в България бяха ограничени в правото си на мирно събрание в противоречие с нормите на международното право. На 22 април активисти на ОМО Илинден бяха ограничени да честват годишнината от смъртта на Яне Сандански на Роженския манастир. Макар кметът на Сандански да не забрани честването, това направи областният управител на Благоевградска област Владимир Димитров. На активистите бе забранено да участват като организация, само като индивиди. В резултат, те бяха спирани и претърсвани от полиция, а на някои от превозните средства, с които се придвижваха, бяха съставени актове. На самото място на честването имаше засилено присъствие на полиция и жандармерия.

През май и юли служители на Столична община забраниха мирно бдение пред посолството на Китай на активисти на българската Фалун Дафа асоциация. На тях им бе разрешено провеждането на информационен ден на друго място в София, но бяха предупредени „да не предприемат действия, засягащи българо-китайските отношения“. На 23 юли 2007 г. Софийски районен съд прие решение, с което остави без разглеждане тяхната жалба срещу отказа. Според съда, на съдебен контрол подлежи само и единствено отказът на кмета за провеждане на мероприятиято, но не и промените, които той/тя могат да направят в начина, по който то може да се проведе.

Съдебната система реагира неадекватно и в други случаи на предизвикателствата от силно натоварената с протести 2007 г. Докато полицейският произвол бе адресиран от съдили-

²⁴ Виж по-горе *Защита от изтезания, нечовешко и унижително отношение и наказание*.

щата, то произволът на общинските власти при забраната на мероприятия бе оставен без съдебен контрол. Съдът отмени три от обжалваните около 12 заповеди за задържане по време на протести от 2007 г. В четири от случаите задържането бе потвърдено, а в останалите производства са все още висящи. В няколко от случаите наложените полицейски глоби също бяха отменени, но по останалите десетки случаи на обжалване нямаше произнасяне до края на 2007 г.

Общинските власти в София бяха най-ангажираните през 2007 г. по повод планирането и охраната на протести и демонстрации. Наложени бяха много забрани и ограничения, които накърняваха правото на мирен протест, но тази практика отшумя към края на годината. През първата половина на 2007 г. столичната общинска администрация забраняваше или ограничаваше почти всички екопрояви, в това число редовните четвъртъчни протести пред сградата на МС за *Натура 2000*. Подадените жалби срещу забраните не бяха разгледани в законовия 24-часов срок от Софийския районен съд (СРС), а вместо това станаха обект на препирни и прехвърляне между СРС и Софийски административен съд. Подобна бе съдбата и на жалбата на сдружението на потребителите на леки наркотици „Промена“, чиито ежегодно шествие бе забранено от кмета на София.

На няколко пъти през годината непопулярни групи не успяха да се регистрират като юридически лица, с което бе нарушено правото на сдружаване на техните членове. Въпреки решението на Европейския съд по правата на човека в Страсбург от октомври 2005 г.²⁵ подкрепяната от македонците в България политическа партия ОМО Илинден ПИРИН получи на три пъти отказ от регистрация през 2007 г. През февруари Върховният касационен съд отхвърли жалбата на партията срещу предишен отказ за регистрация. През август партията реши да се регистрира наново, но на 23 август тя получи нов отказ от Софийски градски съд. Отказът бе мотивиран с това, което съдът видя като недостатъци в представените пред съда документи за регистрация. С едно явно необосновано твърдение съдът прие, че „не е ясно как за по-малко от петнадесет дни се събраха 685 декларации от пълнолетни български граждани с избирателни права, за да може да се проведе учредително събрание на 15.VII.2007 г.“ В друга част от решението съдът прие, че „целите и задачите на

процесната партия имат пожелателен характер“ и са „по-скоро цели на едно сдружение с идеална цел по ЗЮЛНЦ, а не на политическа партия по ЗПП“.²⁶ На 11 октомври ВКС потвърди решението на СГС за отказ от регистрация и с това откри пътя на ОМО Илинден ПИРИН към нова жалба в ЕСПЧ.

На 10 юли ВКС отказа окончателно регистрация на сдружението с нестопанска цел „Национално турско обединение“ на Мендерес Кунгюн. Това сдружение стана обект на яростна медийна кампания като националистическо и сепаратистко, макар за това да нямаше никакви основания в устава и в публичните изявления на неговите учредители. През 2006 г. то получи на два пъти отказ от регистрация поради това, че си поставя политически цели в нарушение на чл.12, ал.2 от *Конституцията*. С решението си ВКС утвърди част от мотивите на подолните съдилища (недопустимост за гражданските сдружения да си поставят политически цели), но добави и нови. ВКС заяви, че сдружението е заплаха за националната сигурност на България със самото това, че се определя като „турско национално“. С това според съда, то се „противопоставя на нацията ни като цяло“.

През 2007 г. свободата на сдружаване в България стана обект на обсъждане в две решения на Европейския съд по правата на човека в Страсбург. Първото дело, *Зелени Балкани срещу България*, касаше правото на провеждане на мирно събрание. Местните власти са постановили забрана за провеждане на мирен протест, планиран от страна на Зелени Балкани, организация в защита на екологичното разнообразие в България. Мероприятието е било планирано като протест срещу предприетите действия от страна на Пловдивската община за прочистване на коритото на р. Марица и изрязване на дървесните видове около нея. Жалбоподателят е обжалвал забраната за мероприятията пред съдилищата, които са я отменили като противоречаща на закона. Съдът намери нарушение на чл. 11 от *Конвенцията*, като също прие, че забраната за провеждане на мероприятията е била незаконна. Съдът постанови, че чл. 13 от *Конвенцията* е бил също нарушен, тъй като макар че Законът за събранията, митингите и манифестациите предвижда произнасяне по жалбата на засегнатите лица в 5-дневен срок, в случая съдилищата са се произнесли с окончателно решение едва 1 година след планираното събитие. Поради това съдебната процедура не е представлявала по отношение на жалбоподате-

²⁵ Виж *Правата на човека в България през 2005 г.*, Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2006 г.

²⁶ СГС, Решение по ф.д. №11965/2007 г.

лите ефективно средство за защита на правото им на мирни събрания.

По второто дело, *Жечев срещу България* от 21 юни 2007 г., жалбоподателят е опитал да регистрира асоциация, която си поставяла за цел възстановяване на монархията и промяна на държавната организация, но българският съд му отказал поради това, че целите на асоциацията били в противоречие с *Конституцията* на страната. Съдът намери нарушение на чл. 11 от *Конвенцията*, тъй като заявените цели на асоциацията сами по себе си не са в противоречие с принципите на демокрацията, нито са съществували никакви доказателства, че асоциацията ще използва насилствени или недемократични методи за постигане на целите си.

8. Условия в местата за лишаване от свобода

Затвори

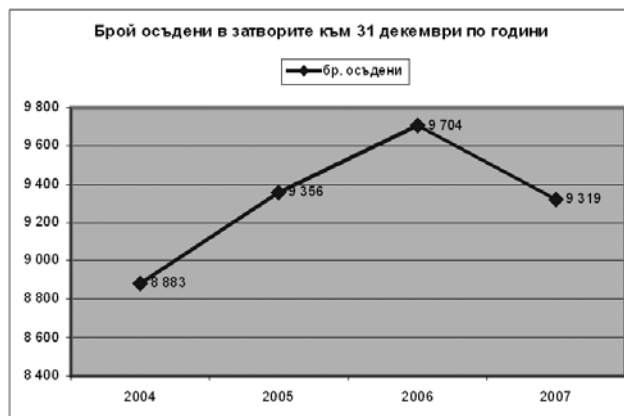
През 2007 г. броят на местата за лишаване от свобода в България остана непроменен. От общо 13-те затвора в осем се настаняват рецидивисти, три са за нерцидивисти, един за жени и един за непълнолетни. Към затворите са обособени общо 23 затворнически общежития от открит, преходен и закрит тип. През последните две години общият брой на лишените от свобода започна да намалява. Към 31 декември 2007 г. те са били 10 271 като намалението спрямо 31 декември 2006 г. е със 7 %. Графиката по-долу показва динамиката на броя на лишените от свобода в затворите и затворническите общежития през периода от 2000 - 2007 г.:

За втора поредна година се наблюдава и намаляване на броя на обвиняемите и подсъдимите лица в затворите. Графиката по-долу отразява динамиката на броя на обвиняеми и подсъдими в затворите през последните четири години:

Чувствителното намаляване на броя на подсъдимите се дължи на ускоряване на досъдебното производство и на производството на съдебна фаза по наказателни дела. То доведе до подобряване на материалните условия в обособените за тях групи в затворите. За разлика от предходните години, в които броят на осъдените лица в затворите непрекъснато се увеличаваше, през 2007 г. тази тенденция се промени. Графиката по-долу показва динамиката на броя на осъдените лица в затворите през последните четири години:

Направените през 2002 г. изменения на *Закона за изпълнение на наказанията* доведоха до постепенно увеличаване на броя на лишените от свобода в затворническите общежития, които са обособени към всеки един от затворите за пълнолетни. Възможностите за настаняване на лишени от свобода в общежития от преходен тип бяха използвани пълноценно през 2007 г. Това, както и общото намаляване на броя на осъдените лица, доведе до намаляване на пренаселеността на повечето от корпусите на затворите за рецидивисти, както и на общежитията от закрит тип. За сметка на това обаче капацитетните възможности на няколко общежития от преходен тип се оказаха недостатъчни и в тези от тях към затворите в Ловеч, Пловдив и Бургас

броят на лишените от свобода надхвърли капацитета им.

Въпреки общата позитивна динамика на намаляване, общият брой на затворниците, сградният фонд и материалната база на българските затвори останаха изключително стари и амортизирани, а средствата, които се отделят за обновяването им, са крайно недостатъчни. Повечето от корпусите на затворите в страната са строени през 20-те и 30-те години на ХХ век, а основните сгради на затворите в Бобовдол и Плевен са сгради на общежития, пригодени за затвори. Какта преди, така и след присъединяването на България към ЕС не бе изготвена цялостна стратегия за изпълнение на наказанията, която да доведе до подобряване на условията в затворите. През 2007 г. Министерството на правосъдието и ГД „Изпълнение на наказанията“ полагаха усилия да мотивират правителството да отпусне средства за построяване или поне за ремонтиране на затворите в страната и с изключение на отпуснатите в община Раднево сгради, които в бъдеще да бъдат пригодени за затвор, така и не постигнаха необходимия резултат. Публичност придобиха разнообразни планове за търсенето на терени за строителство на нови затвори, за ремонт и преоборудване на съществуващи сгради или за изграждане на изцяло нов затвор. В крайна сметка неяснотите, свързани с перспективите пред отделните затвори, доведоха до обезсмисляне на инвестиционни проекти за подобрения или реконструкции на съществуващата база. Въпреки това, в няколко затвора бяха обявени конкурси за обществени поръчки за реконструкция на помещения, за изграждане на самостоятелни санитарни възли към килиите, за изграждане на канализация, приемни и помещения за свиждане.

Материалните условия в много от затворите продължават да бъдат значително под изискванията на международните стандарти. В някои от тях, като затворите в Плевен, Варна и Бургас, на един лишен от свобода се падаха не повече от 2 кв.м., а непокритата площ бе дори по-малка от 1 кв.м. В най-пренаселените затвори леглата са монтирани едно над друго на два и дори на три етажа. Както за корпусите на повечето от затворите, за общежитията от закрит тип също са необходими спешни мерки за облекчаване на пренаселеността, за увеличаване на личното пространство и подобряване на осветеността и вентилацията на килиите. В осем от 12-те затвора в страната килиите нямат самостоятелни санитарни възли. През деня една действаща тоалетна се ползва от 30 до 50 зат-

ворници. След заключването на килиите през нощта в някои затвори затворниците са принудени да използват общи кофи за удовлетворяване на физиологичните си нужди, и то пред очите на всички останали обитатели на килията. Общото състояние на санитарните възли в много от затворите - умивални, бани и тоалетни, е изключително лошо, без елементарни условия за поддържането им в добро хигиенно състояние. В умивалните на повечето затвори няма топла вода, както и условия за пране и изсушаване на бельо и дрехи.

В края на 2006 и началото на 2007 г. електронните медии разпространиха информация за инициатива на Министерството на правосъдието да предложи на Народното събрание да гласува амнистия за част от лишените от свобода във връзка с присъединяването на България към Европейския съюз. На по-късен етап обаче, след като проектът премина през Министерски съвет, се оказа, че текстовете му срещат сериозна парламентарна и обществена съпротива. В крайна сметка движението на законопроекта бе замразено в Комисията по правата на човека на Народното събрание. Информацията за готвената амнистия създаде свръхочаквания сред лишени от свобода в няколко затвора. След като стана ясно, че законът няма да бъде подложен на гласуване, лишени от свобода в няколко затвора започнаха протестни действия, като издигнаха искания и за подобряване на материалните условия. Най-мотивирани да поддържат исканията си останаха около 70 лишени от свобода от 12-та група на Софийския затвор, спрямо които в крайна сметка бяха употребени физическа сила и помощни средства, за да бъдат върнати в килиите си. В доклада на ръководството на затвора до прокуратурата е записано, че лишените от свобода отказали да се приберат по килиите си и се групирани на пода в дъното на коридора. Това наложило употреба на палки и физическа сила. На всички пострадали е бил извършен медицински преглед и оказана нужната медицинска помощ. По общото мнение на протестиращите, инспекторът на групата не съмнявал да намери общ език с лишените от свобода и ги противопоставял един на друг. Също така не успявал да посредничи между тях и ръководството на затвора, което обяснява категоричността на протеста именно в тази група.

Медицинското обслужване в затворите продължава да се сблъсква със сериозни проблеми, произтичащи от кадровия и продоволствения дефицит и от невъзможността да се осигури необходимият обем специализирана медицинска помощ. То не е интегрирано с националната сис-

тема на здравеопазване като материален стандарт, администриране, отчет, статистика и обем на медицинския преглед. В случаите на спешност и неотложност, външни консултации и изследвания, от затворническите администрации бяха използвани неофициални механизми като договаряне на безплатни прегледи и изследвания, базирани на колегиални отношения между лекарите. Около 75% от новопостъпващите затворници се оказваха с нарушен здравноосигурителен статус и бяха практически изключени от реално здравеопазване за първите периоди от пребиваването си в затвора. В допълнение, цели раздели на медицинското обслужване, разпоредени от Министерството на здравеопазването - като например профилактика и превенция, не бяха осигурени по стандарта. Медицинските центрове в затворите, с единични изключения, не отговарят на изискванията на Закона за лечебните заведения. Избраната от правителството форма "медицински център" се оказа изключително тежка и непригодна за условията на пенитенциарната система. Медицинският персонал в затворите е подчинен на съответния началник на затвор. Така пенитенциарната система се оказва без обективен контрол за материалните условия, имащи пряко отношение към общественото здраве, както и по отношение на медицинското обслужване.

Тенденцията към увеличаване на лишените от свобода, страдащи от зависимости, възпрепятства възможностите за извършване на качествена терапевтична дейност. Специфичният профил на извършителите на престъпления, свързани с наркотици, не променя правното положение на тази категория лишени от свобода и не включва допълнителни медицински или ресоциализационни грижи. Поради това рискът от рецидив след изтърпяване на присъдата е много висок. Трайна е тенденцията и към увеличаване на относителния дял на затворниците, нуждаещи се от специализирана психиатрична помощ. С оглед на предотвратяване на практики, свързани с изтезания и нечовешко отношение в затворите, медицинските лица трябва да бъдат инструктирани да документират следи от насилие, самоувреждания и сексуални посягателства. Това би подпомогнало усилията на компетентните органи да извършват разследвания по жалби на потърпевшите.

През 2007 г. трудовата заетост на лишените от свобода не показва значим напредък в сравнение с предходната година, макар че бе налице тенденция към нарастването ѝ. Трудът в българските затвори не се полага в съответствие с общото трудово законодателство. Липсата на

социални осигуровки за работещите затворници, лошите условия на труд, липсата на докладване и отчет към компетентната институция на трудовите злоупотреби представляваха явни дискриминационни практики. Определянето на нормите и заплащането на много места не почиват на никаква нормативна база и са продукт на субективни преценки на длъжностни лица.

Дисциплинарната и режимна практика в затворите се нуждае от сериозно прецизиране по посока на определяне на конкретни наказания и поощрения за конкретни нарушения или действия на лишените от свобода. На фона на увеличаващия се дял на жалбите по повод на насилствени действия и издевателства между лишените от свобода е необходимо надзорно-охранителният състав да бъде инструктиран да не бездейства и да не допуска подобни действия. През 2007 г. в няколко затвора се наложи практиката на обжалване на решенията на Комисията по чл. 17, която се занимава с условно-предсрочното освобождаване пред министъра на правосъдието. С това се постави въпросът дали решенията на комисията по своята същност са административни актове и легитимни ли са произнасянията и съответно отмяната на такива решения в рамките на Министерството на правосъдието. Доколкото от решенията на комисията зависи условно-предсрочното освобождаване и други мерки, свързани с облекчаване на правното положение на лишените от свобода, стриктният предсъдебен надзор върху спазването на законовите и моралните норми при оценяването на риска би възпрепятствал прояви на субективизъм и корупционни практики в затворите, каквито бяха констатирани и разследвани през годината.

Следствени арести

Към 31 декември 2007 г. в следствените арести в страната бяха задържани 760 лица, като намалението спрямо предходната година, когато към същата дата са били задържани 786 лица, е незначително. През годината бяха закрити общо шест ареста в градовете Павликени, Троян, Елин Пелин, Пирдоп, Севлиево и Несебър с което техният брой намалю от 50 на 44. Закриването на арести не доведе до повишаване на броя на обвиняемите в съседни на тези арести. То бе част от одобрената в края на 2006 г. правителствена програма, съгласно която се предвиждаше общо 33 от арестите да бъдат закрити или преместени поради лоши условия и липса на възможности за преустройство. Паралелно с това програмата предвиждаше да се отпус-

кат средства за подобряване на условията, но през 2007 г. не бяха извършени реконструкции или съществени ремонтни дейности на материалната база на арестите. Поради това общите условия, при които се задържат неосъдени лица, продължават да са значително по-лоши в сравнение с условията в затворите и в много случаи представляват нечовешко и унижително отнасяне. Процесът на реформи в системата на следствените арести не бе стимулиран и от големия брой осъдителни решения за нечовешки условия през последните години както в местните съдилища, така и в Европейския съд по правата на човека в Страсбург.

Сградният фонд в много от следствените арести не позволява извършването на ремонти, които да доведат до осигуряване на нормална осветеност, проветрение, възможност за раздвижване и осигуряване на занимания за задържаните лица. За поредна година в натоварените арести в областни градове като Пловдив, Добрич и Шумен, както и в пограничните арести в Свиленград, Петрич и Сливница, броят на задържаните лица за определен период от време е надхвърлял значително капацитета им, без да има възможност да се осигури индивидуално легло и минимално жизнено пространство за всеки задържан. За последните два ареста няма управленско решение дали да се закрият и къде да бъдат преместени. Системата на арестите е изключително затормозена от невъзможността да се осигурят естествена светлина и свеж въздух в килиите поради това, че килиите нямат външни прозорци, което възпрепятства и проветрението на помещенията. С изключение на арестите в София, килиите на повечето от останалите арести нямат самостоятелни санитарни възли. Това е причината достъпът до тоалетна по всяко време на денонощието да зависи от волята на охранителните служители, които би трябвало да изведат задържаните лица до санитарния възел при изявено желание от тяхна страна. В повече от половината от арестите не са изградени площадки за престой на открито или помещения за раздвижване, а обвиняемите нямат никаква възможност за движение и разходки. Около една трета от арестите нямат обособени помещения за свиждане с близки и роднини, както и със защитници. На обвиняемите лица не се осигуряват възможности за смислени занимания и достъп до телевизионни и радиопредавания. Медицинското обслужване в арестите все още не е интегрирано със системата на националното здравеопазване, поради което обемът и качеството на медицинските услуги са на много ниско ниво и се изчерпват само с

действия в критични ситуации. Доставките на лекарства и консумативи в арестите са на санитарния минимум, а специализирана медицинска помощ се осигурява само в крайни случаи. Същото се отнася и до стоматологичното обслужване на обвиняемите лица.

През 2005 г. Върховна касационна прокуратура извърши проверка на всички следствени арести и констатира, че част от тях са абсолютно непригодни за експлоатация и не отговарят на европейските изисквания за минимално необходимо пространство, за престой на открито, за самостоятелни санитарни възли, за осветеност и пр. Още тогава ВКП препоръча арестите, намиращи се под кота "0", без прозорци, без санитарни възли и чешми да се затворят, тъй като не подлежат на преустройство. За поредна година таези препоръки останаха неизпълнени.

Корекционно-възпитателни заведения за малолетни и непълнолетни

През последните години броят на корекционно-възпитателните заведения за малолетни и непълнолетни претърпя сериозно редуциране. От общо 8 възпитателни училища-интернати (ВУИ) и 24 социално-педагогически интернати (СПИ) през 2000 г., към края на 2007 г. останаха да функционират само 5 ВУИ и 5 СПИ. Анализът на процеса на намаляване на тези заведения показва, че основните причини за това не са част от стратегията за деинституционализация, а са пряко следствие от въведената съдебна процедура по настаняване. Все още прилагането ѝ от местните комисии е проблематично, а след въвеждането на настаняване от съд, наложените възпитателни мерки, които са лишаване от свобода, намаляват с всяка изминала година.

Смесването на различни категории деца в СПИ и ВУИ по никакъв начин не способства за тяхното възпитание и образование. Все още в тях се настаняват деца по чисто социални индикации, които съжителстват с деца - извършители на противообществени прояви. Два вида интернати са разположени обикновено в отдалечени и малки населени места, което води до редица проблеми, свързани с възможностите за комуникация и социална адаптация на децата, до проблеми с медицинското обслужване, намирането на спонсори, за осигуряването на транспорт, намирането на квалифициран педагогически персонал и т. н. Отдалечеността от големите градове оказва негативно влияние и върху учебния процес, който е значително по-неефективен в сравнение с учебния процес в останалите общообразователни училища.

Домове за временно настаняване на малолетни и непълнолетни

В България функционират общо пет дома за временно настаняване на малолетни и непълнолетни (ДВНМН) в София, Пловдив, Варна, Бургас и Горна Оряховица, които са на пряко подчинение на Министерството на вътрешните работи. В тях се настаняват деца, извършили противообществени прояви, деца без постоянен адрес, както и скитащи, просещи или деца, отклонили се от заведения за задължително възпитание или принудително лечение.

Макар престоят в тези домове да няма наказателен характер, по своята същност той представлява лишаване от свобода поради това, че по време на пребиваването им там на децата са отнети правото на свободно придвижване и свързаните с това ограничения. Продължителността на престоя в домовете съгласно *Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните* в нормалния случай е до 15 дни и се утвърждава от прокурор. В изключителни случаи срокът на престоя в дома може да бъде продължен до 2 месеца. Справката за броя на задържанятия в домовете показва, че за срокове над 15 дни за една календарна година се задържат не повече от 35 малолетни и непълнолетни. Този престой има характер на полицейско задържане, инициативата за него идва най-често от страна на инспекторите в детските педагогически стаи или друг полицейски орган, а прокурорското постановление, с което се потвърждава искането за задържане се издава без да се извършва проучване на необходимостта от такова задържане. В едно от най-тежките нарушения на международното право, гарантиращо свободата на личността, законът не предвижда възможност за съдебно обжалване на тези задържания. Така на практика деца могат да бъдат задържани до два месеца без съдебен контрол.

9. Защита от дискриминация

През 2007 г. продължи да се развива съдебната практика по Закона за защита от дискриминация (ЗЗод). Съдилищата постановиха поне 40 съдебни акта (решения и определения) по дела за защита срещу дискриминация въз основа на различни признаци, в това число увреждане (физическо и умствено), пол, етнически произход, възраст, сексуална ориентация, социално положение, религия, политически убеждения, личен статус (вкл. местоживееене) и др.

Практиката е все още много разнообразна и нееднаквена, с все още много недостатъци и грешки на развитието, освен някои справедливи и разумни решения.

Увреждане

През март 2007 г. Пазарджишкият районен съд осъди частната фирма „Оптимал груп“ ООД за това, че нейни служители не допуснали до обществения плаж в града, стопанисван от фирмата, група хора с психични затруднения, защото щели „да уплашат“ останалите клиенти. Съдът установи, че този отказ представлява пряка дискриминация на основата на здравословно състояние, и присъди на потърпевшите обезщетение за понесените от тях неимуществени вреди (унижение, смут, чувство за изолация). Присъденото обезщетение е в размер на 200 лв. за всеки един от седемте ищци. За отбелязване са разумните мотиви на съда, с които той приема неимуществените вреди на потърпевшите за доказани въз основа, освен на свидетелските показания по делото, и на „личните си впечатления и изхождайки от нормалната житейска логика за [положението], в което са били поставени и последиците от това, отразили се на тяхното достойнство, самочувствие, себеусещане като пълноценни личности“. Този неформалистичен, адекватен подход на съда е похвален, защото предоставя ефективна, а не теоретична и илюзорна защита, и защото е изключение от обичайния ригиден схоластичен подход на българските съдии към доказването на неимуществени вреди от незаконни унижителни актове. Този обичаен формалистичен подход, непризнаващ неимуществените вреди, дори когато са неизбежни поради силно унижителния характер на незаконното третиране, освен ако не са специално и нарочно доказани с формални средства, е критикуван от Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) по дела срещу България. Делото е заведено със спомоществователството на сдружение с общественополезна дейност „Човеколюбие“ - Пазарджик, което предоставя образователни и рехабилитационни услуги в областта на психичното здраве.

През май 2007 г. Софийският районен съд осъди Министерството на образованието и науката (МОН) за пряка дискриминация по признак увреждане срещу децата със специални образователни потребности заради бездействието на МОН да осигури подкрепяща среда за интегрирано обучение на тези деца, както и да осигури нужните финансови ресурси за изграждане на такава среда. Съдът осъди МОН да спре да бездейства по отношение на задълже-

нието си да осигури подкрепяща среда, както и да се въздържа от подобни нарушения в бъдеще. Съдът обаче отхвърли иска МОН да бъде осъдено да спре да бездейства по отношение на задължението си да осигури необходимите финансови ресурси за изграждане на подкрепяща среда. За съжаление - основен недостатък на това решение - съдът, позовавайки се на разделението на властите, прие, че е „извън правораздавателната компетентност на гражданския съд да задължава който и да било държавен орган да изпълнява възложените му от нормативните актове правомощия“ и още, че „липсва законов механизъм за осъждане на държавен орган да извърши [дължимо по закон] действие“, както че „липсва и ред за принудителното реализиране на такова осъдително решение“. С това съдът на практика обяви, че в страната липсва правно средство за защита срещу отказ на държавен орган да действа съгласно задълженията си по закон - много слабо тълкуване на закона. Съдът обаче справедливо се произнесе, че „самото неизпълнение на задължения, насочени към осигуряване на равно третиране, има като иманентна последица накърняване на правото на равно третиране, поради което по-неблагоприятното третиране не подлежи на доказване другояче, освен чрез установяване на противоправното бездействие.“ Съдът още постанови, че „задължението за осигуряване на [подкрепяща] среда като условие за провеждане на интегрирано, а оттам - и на равностойно с това на децата без увреждания образование - би било изпълнено, само ако такава среда е осигурена във всяко едно училище на територията на страната (независимо дали е държавно или общинско).“ С това съдът непряко обяви сегрегацията въз основа на увреждане в образованието за равнозначна на дискриминация - голямо достижение на защитата на равноправието на хората с увреждания. „Приемането на обратното, според съда, т.е., че осигуряването на подкрепяща среда само в определени училища е достатъчно, [...] би противоречало на [законоустановената] възможност всеки гражданин да осъществява правото си на образование в избрано от него [...] училище, като би ограничило изборът на децата с увреждания само до училищата с изградена подкрепяща среда. Последното, на общо основание, би било проявление на по-неблагоприятно третиране на тези деца спрямо децата без увреждания, т.е. би съставлявало дискриминация.“ Делото бе заведено от две юридически лица с нестопанска цел, работещи в обществена полза.

Пол

През март 2007 г. Софийският районен съд се произнесе, че половите квоти за прием в Софийския университет (СУ), специалност „Теология“, представляват пряка дискриминация, защото лишават представители на единия пол от прием като студенти, въпреки по-добрите им изпитни резултати в сравнение с представителите на другия пол, само заради половата им принадлежност. Съдът прие, че кандидат-студенти от единия пол, които са получили по-висок бал на изпитите, не са били приети за студенти поради запълване на съответната полова квота. Същевременно са приети кандидат-студенти от другия пол, които са получили по-ниски оценки. Съдът постанови, че правото на равен достъп до образователните институции означава не само допускане до кандидатстване независимо от пола, но и класиране независимо от пола. Доколкото СУ се позова на предвиденото в ЗЗод изключение за мерки за осигуряване на баланс между половете в образованието, съдът се произнесе, че е нужно да се докаже конкретна необходимост от такава мярка, което СУ не направи. Това произнасяне на съда е много добър пример за практическо прилагане на важния принцип на съразмерността (пропорционалността) при решаване на правозащитни дела. Съдът осъди СУ да преустанови прилагането на приемни квоти, а МОН - да престане да предлага подобни квоти. Делото бе заведено от юридическо лице с нестопанска цел, работещо в обществена полза.

През май 2007 г. обаче друг състав на същия съд се произнесе по идентично дело за специалност „Право“ на СУ по различен начин - като намери, че квотите са „необходима“ мярка за постигане на баланс между студентите по пол, въпреки че призна, че „разделението по квоти е станало пречка за приема на жени, получили по-висок бал от минималния бал за мъжете“. В този случай съдът не приложи принципа на пропорционалността и не изследва въпроса за алтернативните начини, по които би могъл да се постигне желаният баланс - съществен пропуск на решението. Съдът показва и същностно неразбиране на понятието за пряка дискриминация, като се произнесе, че по-неблагоприятното третиране само по себе си не означавало дискриминация. Това тълкуване е в пряко противоречие с определението за пряка дискриминация, според което по-неблагоприятното третиране въз основа на защитени признаци е всякога незаконна дискриминация, освен в малко на брой изчерпателно изброени в ЗЗод изключителни случаи.

Етнически произход

През януари 2007 г. Софийският районен съд осъди столичното електроразпределително дружество за това, че монтирало електромерно табло на недостъпна височина и така осуетило възможността на потърпевшия ром да осъществява визуален контрол върху показанията на електромера си. Съдът предостави защита под формата на признаване за установено, че потърпевшият не дължи несправедливо начислените му при това незаконно положение суми за разход на електрическа енергия, която той не е консумирал. Решението е забележително с тази нестандартна форма на защита, както и с проявена компетентност по отношение на някои аспекти на институтите на антидискриминационното право.

През ноември 2007 г. Върховният касационен съд (ВКС) потвърди решение, с което Пловдивският окръжен съд бе осъдил тамошното електроразпределително дружество за пряка етническа дискриминация срещу роми, състояща се в наложен им безоснователен хаотичен режим на електроснабдяването в продължение на 3 години, въпреки че те били изправни платци. ВКС прояви справедливост като увеличи присъденото от окръжния съд обезщетение от 3 000 лв. на 5 000 лв.

Съдилищата се произнесоха и срещу доставчици на други общественодостъпни услуги, освен електроснабдяване, като кафетерии, ресторанти и басейни, като установиха, че откази на достъп до такива услуги спрямо роми съставляват пряка дискриминация.

През 2007 г. различни състави на Софийския районен съд постановиха три решения по делата на коалиция „Граждани срещу омразата“ срещу политика Волен Сидеров, заведени заради неговата крайна реч на омразата срещу малцинствата. Постановените три решения са примери за малодушни, произволни откази от прилагане на закона срещу расисткия тормоз и подбуждането към расова дискриминация. И трите отхвърлят исковете на потърпевшите влах, турчин и македонец, като използват за това зле скроени формални претексти и ретрикативни тълкувания в противоречие с текста и целта на ЗЗод. Съдиите неразумно и формалистично се произнесоха, че: не било доказано личното засягане на достойнството на ищците, без оглед на крайно унижителния спрямо всички хора от малцинствата характер на изказванията на Сидеров; не било доказано кои са адресатите на тези изказвания на Сидеров - за да не се приеме, че е налице подбуждане към дискриминация - въпреки че ЗЗод не изисква

установяване на конкретните обекти на подбуждането, за да се установи, че има подбуждане, както и въпреки доказателствата, че изказванията са били разпространени пред телевизионни и други широки аудитории, което прави невъзможно поименното установяване на лицата, които са ги възприели, но пък прави сигурно, че са ги възприели голям брой лица; не било доказано, че Сидеров можел да повлияе на аудиторията си, въпреки доказателствата за медийното и другото широко публично разпространение на изказванията му, и въпреки всеизвестния факт, че Сидеров е влиятелен политически лидер, втори кандидат за президент на последните избори и народен представител със значима медийна трибуна; не били годни като писмени доказателства документи, изходящи от обществени органи като Съвета за електронни медии; не можел да се направи извод за цялостната идея на изказванията и публикациите на ответника, защото били представени само частични цитати; и пр. Някои от констатациите на съдиите пряко противоречат на ЗЗод и/или на здравия смисъл, като например, че: не било установено Сидеров да е целял да унижи ищците, въпреки законовото определение за тормоз, което изрично сочи, че е достатъчно унижението като резултат, без значение дали е целено; Сидеров не целял да подбужда към лошо отношение срещу малцинствата, той говорел срещу хора от други страни, а не срещу малцинствата, не бил споменавал поименно всички малцинства, следователно, нямало тормоз и подбуждане срещу неспоменатите малцинства; не била доказана малцинствената етническа принадлежност на ищците, въпреки показанията на свидетелите за нея. Като цяло, съдиите се проявиха изключително слабо по делата за враждебна реч срещу Волен Сидеров, като изключим първото решение, което бе в полза на коалиция „Граждани срещу омразата“ и с което съдът смело се произнесе, че враждебната реч е в нарушение на обществения интерес.

През юни 2007 г. Софийският градски съд (СГС) се произнесе положително, като потвърди решение на Софийския районен съд, с което беше безпрецедентно осъдена Прокуратурата на България за расова дискриминация срещу ром от страна на прокурор при осъществяване на магистратската му власт. СГС се произнесе, че издадени от прокурора постановления, съдържащи обидни думи за ромите, сочат на пренебрежително отношение и различно третиране спрямо тази общност. СГС постанови, че „Всеки човек от български, ромски или друг етни-

чески произход има право да бъде третиран от всички, включително длъжностните лица, без ограничения, [...] с нужното уважение към личността [му].“ По същество Прокуратурата е осъдена за антиромска официална реч на омразата от страна на магистрат. Ищецът, спечелил делото, е ром, чийто брат е загинал при злополука, при разследването на която прокурорът е извършил дискриминацията.

Сексуална ориентация

През май 2007 г. Софийският районен съд отказа да признае дискриминацията по дело, заведено от затворничка срещу Прокуратурата заради прокурорски отказ тя да бъде предложена за предсрочно освобождаване, писмено изрично мотивиран с нейната „хомосексуална ориентация“. Решението на съда е необосновано, защото отрече дискриминацията, макар че призна, че мотивите на прокурора включват хомосексуалната ориентация на потърпевщата, и че тя се труди в затвора „с желание и отговорност“, т.е. отговаря на условията на закона за предсрочно освобождаване. Съдът показва и че не разбира понятието за пряка дискриминация - за това, че то принципно изключва възможността за оправдаване на различното третиране, за разлика от непряката дискриминация - и че го смесва с понятието за непряка дискриминация, като се произнесе съвсем в противоречие със ЗЗоД, че различното третиране не било дискриминация, когато било обективно оправдано. Макар че даде някои верни тълкувания на принципа за прехвърляне на тежестта на доказване, съдът прояви само частично разбиране на този институт и го приложи напълно погрешно, като се произнесе, че не били доказани факти, въз основа на които може да се направи предположение, че е налице дискриминация, въпреки изричното позоваване от страна на прокурора на сексуалната ориентация на ищцата като мотив за отказа.

Възраст

Различни състави на Софийския районен съд несправедливо и незаконно отказаха да признаят за дискриминация общи условия на банки, които предвиждат максимална възраст 65 г. като условие за достъп до кредит. Един от съдиите приложи рестриктивно тълкувание на понятието за лице, засегнато от дискриминация, като се произнесе, че ищецът (човек над 65 г.) не бил жертва, защото не бил опитал да получи кредит, без да се съобразява с изключващите го общи условия. Този съдия неразумно и незаконно се произнесе, че „няма[ло] характера на

дискриминация предварителното общо ограничаване на кръга на потенциалните получатели на [...] стоки и услуги“. Софийският градски съд, за съжаление, потвърди това решение с тези мотиви.

Общи пороци и качества на практиката

Някои съдии проявиха неразбиране на материалния обхват (приложното поле) на ЗЗоД, като изтъкуваха неговите примерни забрани за конкретни дискриминационни деяния, които илюстрират състава на общата забрана за дискриминация, като изчерпателни такива, отвъд които други действия не са забранени; или като изтъкуваха ключовите сфери, в които са предвидени тези илюстративни забрани, като единствените сфери, в които се прилага ЗЗоД.

Някои съдии, например от Софийския районен съд, проявиха неразбиране на института на непряката дискриминация, като приеха пряко дискриминационни актове за непряка дискриминация. Неразбирането се съсредоточава в елемента на "привидна неутралност" на съответната практика. Привидната неутралност неправилно се разбира като липса на открито заявен расистки мотив за различно третиране, а не като еднаквост на третирането без оглед на защитен признак, която обаче резултира в несъразмерно засягане или изключване на някои групи, определени по защитен признак, за разлика от други. С това съдиите показаха, че погрешно разбират непряката дискриминация като прикрита пряка дискриминация, т.е. като по-неблагоприятно третиране под претекст, различен от защитения признак, който е истинската причина.

Някои съдии подходиха формалистично-ригидно по отношение на контекста на дискриминацията срещу някои групи, като безогледно спрямо общоизвестните социални реалности и нормалната житейска логика отказаха да приемат за доказани публични факти, за които докладват международни и други специализирани организации. Софийският районен съд отказа в един случай да приеме за относими по делото подобни доклади под претекст, че не се ползвали с доказателствена сила от гледна точка на рестриктивно тълкувани остарели ригидни правила, които не отразяват действителността на съвременния свят и потребността от здрав разум при решаването на делата. Други съдилища обаче, като например, Пловдивският окръжен съд и Софийският районен съд, признаха за служебно известно и ненуждаещо се от доказване това, че някои квартали са населени предимно от роми, което е положителен пример за

разум при приемането на значимите за решаването на делото факти.

Съдиите направиха и нарушения на ЗЗоД. В един случай Софийският районен съд заяви, че е нужно юридическите лица с нестопанска цел (ЮЛНЦ) да са регистрирани в обществена полза, за да могат да предявяват самостоятелни иски срещу дискриминация от свое име, когато са засегнати правата на множество лица. Това ограничително тълкуване е незаконно, тъй като ЗЗоД не изисква такава формална регистрация; достатъчно е организацията де факто да извършва дейност в обществена полза, за да има право на самостоятелен антидискриминационен иск. Други съдилища обаче се произнесоха в съгласие със ЗЗоД, като допуснаха и решиха иски, заведени от ЮЛНЦ, без оглед на формалната им регистрация в обществена полза по смисъла на Глава трета от Закона за юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНЦ), в това число чуждестранни ЮЛНЦ без никаква регистрация в България. Признато бе в някои случаи и правото на ЮЛНЦ да встъпват като помагачи по дела, заведени от жертви на дискриминация, в обществен интерес, без оглед засягането на самите тези ЮЛНЦ.

Като цяло съдиите признаваха правото на ЮЛНЦ в обществен интерес и на профсъюзите да завеждат от свое име иски срещу дискриминация, засягаща множество лица, без да е установен конкретен техен интерес от това или да е установено засягане на конкретно лице - жертва.

Софийският районен съд обаче в нарушение на ЗЗоД в един случай отрече правото на ЮЛНЦ да встъпи като заинтересована страна в антидискриминационно производство, като се произнесе, че само жертви могат да встъпват в такава качество. Това незаконно тълкуване, което ограничава достъпа на правозащитните организации до участие по дела, е в пряк разрез с текста и целта на ЗЗоД.

Съдилищата в София приеха няколко пъти, че съдът като институция не може да задължи ответник по антидискриминационно дело да извърши конкретни действия, когато бъде установено, че бездействието му съставлява дискриминация. Такова тълкуване ограничава съдържанието на възможната защита в противоречие на експлицитната цел на ЗЗоД - защитата да бъде ефективна.

Някои съдии показаха неразбиране на важния принцип за прехвърляне на тежестта на доказване по антидискриминационни дела. Софийският районен съд в един случай се произнесе, че този принцип не бил приложим по дела, заве-

дени не от жертви на дискриминация, а от ЮЛНЦ в обществен интерес. Това стеснително тълкуване, което сериозно ограничава приложението на принципа за прехвърляне на тежестта на доказване, пряко противоречи на целта на закона да гарантира в обществен интерес ефективна защита срещу дискриминацията. От друга страна - нещо положително, макар и непряко свързано с принципа за прехвърляне на доказателствената тежест - съдът в този случай се произнесе, че когато твърдената дискриминация се състои в бездействие, тя не подлежи на доказване; в тежест на ответника е да докаже, че е действал по дължимия начин. Такова тълкуване е в полза на защитата от дискриминация, защото облекчава задачата на страната, която търси такава защита.

Други съдилища също приложиха превратно принципа на прехвърляне на тежестта на доказване. Някои приеха, че са доказани факти, от които може да се направи предположение за дискриминация тогава, когато всъщност бяха доказани факти, от които следва безусловен извод, а не просто предположение за дискриминация. Върховният касационен съд (ВКС) обаче, както и някои други съдилища, се произнесе с адекватни мотиви относно смисъла на принципа на прехвърляне на доказателствената тежест. ВКС постанови, че „[с] оглед предвиденото от закона разместване на доказателствената тежест при установяването на факти, от които би могло да се предположи, че ищецът е бил третиран по-неблагоприятно на основата на един от признаците по чл. 4, ал. 1 ЗЗоД, за него е достатъчно да е доказал наличието на факти, обосноваващи закононото предположение.“ Това тълкуване напълно съответства на целта на института на прехвърляне на тежестта на доказване - да бъде освободена страната, претендираща дискриминация, от тежестта да я докаже напълно. И други съдилища, като Благоевградският окръжен и районен съд, проявиха разбиране за това, че принципът за прехвърляне на тежестта на доказване изисква ответникът да опровергае фактическата презумпция за дискриминация, която се поражда, ако ищецът докаже факти, които правят такава презумпция възможна. Софийският градски съд (СГС), наред с други съдилища, много правилно изтълкува кои са фактите, които трябва да бъдат доказани от ищца, за да се породи такава презумпция, а именно: „Ищецът следва да докаже дискриминационния признак и наличието на равни други условия за него в сравнение с [друго лице, което ответникът е третиран по-благоприятно] при

същите условия.“ СГС се произнесе правилно, че преценката дали ищецът е доказал достатъчно факти, че да се породи презумпция за дискриминация, е дадена на съда във всеки конкретен случай. Тези тълкувания се споделиха изрично в друг случай и от Софийския районен съд. Някои съдилища, включително СГС, проявиха разбирането си и за това, че ответникът трябва да обори така възникналата презумпция за дискриминация с пълно и главно доказване, за разлика от доказването, искано от ищеца, за да се възбуди презумпция, което е непълно.

От друга страна, някои съдии продължиха да се произнасят, че прехвърлянето на тежестта на доказване означава, че ответникът трябва да доказва отрицателни факти, за да докаже, че не е дискриминиран. Това тълкуване показва неразбиране на принципа за прехвърляне на доказателствената тежест. Необходимо е ответникът не да доказва отрицателни факти, а да докаже, че има законна причина да третира по-неблагоприятно потърпевшето лице, която причина няма нищо общо с пола, възрастта, увреждането, сексуалната ориентация, религията или етническият произход на това лице. Именно така и само така може да опровергае ответникът презумпцията, която ищецът евентуално ще провокира съда да направи, че по-неблагоприятното третиране се дължи на някой/и от тези защитени признаци и че следователно е налице дискриминация. Ако ответникът не смогне да докаже такава законна причина, принципът на прехвърляне на доказателствената тежест ще означава, че дискриминацията ще бъде установена само на базата на провокираната от ищеца презумпция. Някои съдилища, като Благоевградският и Софийският районен съд например, проявиха правилно разбиране на института в този смисъл.

Въпреки грешките на някои съдии при тълкуване и прилагане на принципа за прехвърляне на тежестта на доказване, които са нормално явление при разработването на този нов правен институт, за отбелязване е позитивният факт, че съдиите последователно обръщат внимание на този институт, като го обсъждат в актовете си; те не го пренебрегват, а правилно го възприемат и третират като значим елемент от антидискриминационната правна защита.

Добро качество на практиката е, че съдилищата последователно признаваха отговорността на работодатели за извършени от техни служители актове на дискриминация и тогава, когато самите работодатели не са давали нареждане за такива актове, и независимо от по-

зицията в организационната структура на лицата, извършили тези актове.

Друго добро качество е, че съдилищата последователно тълкуваха ЗЗод като специален закон, що се отнася до дискриминацията, спрямо законите, които уреждат различните области, в които се проявява тази дискриминация. Това означава, че те признават предимството на ЗЗод пред тези други закони, т.е. че той измества тези закони и се прилага вместо тях, когато те му противоречат.²⁷ Това е добро, защото именно ЗЗод съдържа най-адекватните и прогресивни норми за защита от дискриминация, докато заварените от него закони, уреждащи общо разни сфери на обществения живот, често не са съобразени с неговите норми и предвиждат рестриктивни положения и дори пряко или непряко дискриминационни норми. Когато съдиите приемат ЗЗод за специален закон, те прилагат неговите по-прогресивни норми вместо по-рестриктивните норми на другите конфликтни закони и това е в полза на правата на дискриминираните.

За съжаление, съществена част от съдиите все още не са усвоили правилото на ЗЗод за освобождаване на страните по антидискриминационни дела от такси и разноски. Редица решения нарушиха това специално правило в ущърб на страната, търсеца защита срещу дискриминация.

Някои съдии показаха неразбиране на института на сравнението с други лица в сходна ситуация като централен елемент на понятието за пряка дискриминация. Така например, състав на Пловдивския окръжен съд отказа да установи дискриминация при предоставянето на електроснабдяване спрямо двама жители на ромски квартал, като се произнесе, че те не се ползвали от защита срещу дискриминация, защото били неизправни в договорните си отношения с електроразпределителното дружество, без изобщо да направи сравнение между третирането, което тези неизправни потърпевши са получили, и третирането, което също толкова неизправни жители на неромски квартал получават (биха получили). Липсата на такъв сравнителен анализ прави отказа да бъде установена дискриминация произволен.

Друга слабост на практиката бе, че Върховният административен съд (ВАС), както и някои други съдилища, показа погрешно разбиране на правомощията си по ЗЗод за преценка на необходимостта от поставени от работодателя

²⁷ Съгласно принципа *Lex specialis derogat legi generali* (специалният закон отменя общия).

изисквания за достъп до наемане на работа. По оплакване от пряка дискриминация при достъпа до наемане на работа ВАС се произнесе, че длъжностната характеристика не можела да бъде предмет на проверка от страна на съда. В действителност, ЗЗоД задължава съда да прецени дали поставените от работодателя изисквания са наистина необходими, както за целите на установяване на пряката дискриминация, така и на непряката. В първия случай, преценката за необходимостта на поставените изисквания показва дали тези изисквания са реалната законна причина за по-неблагоприятното третиране, в който случай няма пряка дискриминация, или са само претекст, който прикрива реалната причина за това третиране, която е всъщност някой от защитените признаци, и тогава има пряка дискриминация. Във втория случай пък от наличието на необходимост от неутралното от гледна точка на защитените признаци изискване, което се отразява несъразмерно по-зле на някои групи, определени по защитен признак, зависи дали това несъразмерно засягане е обективно оправдано или съставлява непряка дискриминация като нарушение на закона. Ето защо, отказът на съда да разглежда въпроса за необходимостта на работодателските изисквания е от естество да прегради пътя на защитата както от пряка, така и от непряка дискриминация.

От друга страна, Софийският районен съд в един случай прояви разбиране за значението на необходимостта, и то на конкретната необходимост от предприемането на мерки, zlepоставящи някои лица или групи, определени по защитен признак. Той анализира тази необходимост и установи наличие на дискриминация въз основа на този си анализ, тъй като намери, че липсва реална необходимост. Този съд правилно изрично се произнесе, че необходимостта трябва да бъде доказана от ответника, като при негов провал в това отношение дискриминацията е установена само на базата на недоказаната необходимост от zlepоставящите мерки.

Като цяло, съдебната практика е белязана както от дефицити, така и от адекватни решения. Предстои ѝ още дълъг път на развитие, докато се изгладят всички грешки и се постигне оптимално прилагане на ЗЗоД съответно на целта му.

Гражданите също все още далеч не са усвоили достатъчно ЗЗоД и неговите институти, и не правят разлика между същностното понятие за дискриминацията и други закононарушения и нередности. Мнозинството от делата бяха завеждани не самостоятелно от отделни гражда-

ни, а с подкрепата или от името на правозащитни или обслужващи общностите организации. Няма дела пред съда, заведени от или с помощта на профсъюз, което е сериозна слабост на профсъюзите. Малкото дела, заведени от индивидуални граждани, се отличават с лошо схващане на разпоредбите на ЗЗоД. Преди всичко гражданите не разбират основния елемент на понятието за дискриминация - сравнението с друг в сходна ситуация - и свързания с това ключов въпрос за защитения признак като причина за по-лошото третиране и като основна отлика между потърпевшия и другото лице в сходна ситуация, с което се прави сравнение. Друго нещо, което гражданите срещат затруднение да разберат, е понятието за защитен признак по ЗЗоД. Някои от тях, например, се оплакват от дискриминация заради това, че цените на транспорта до тяхната дестинация били по-високи - нещо, което е много далеч от целта на закона, а, именно, да действа срещу системните модели на изключване и потискане на хората заради дълбоколичностни признаци като пол, раса, сексуална ориентация, възраст, религия, увреждане. Тепърва през идващите години ще се развива и доброто обществено разбиране на ЗЗоД и възможностите му да предизвиква обществена промяна.

10. Право на убежище, свобода на придвижване

БХК се занимава от 13 години с наблюдение на реализацията на правото на убежище и осъществява дейност по наблюдение на държавната политика и практика в тази област. Фокусът върху това право произтича от неговото особено положение като основно човешко право, уредено и защитено от чл. 27, ал. 2 от *Конституцията на Република България*. Съгласно *Конституцията* българската държава възвежда в свое основно задължение да оказва закрила на чужденци, преследвани заради техните убеждения или дейност в защита на международно признати права и свободи. От друга страна, чужденците, като неграждани, търпят редица ограничения при упражняване на своите права и поради това по принцип се намират в по-уязвимо положение спрямо гражданите с оглед на обхвата и защитата на своите права. Тези обстоятелства в своята съвкупност определят интереса и вниманието върху този кръг права и правни субекти и наблюдението върху държавните механизми за оказване на закрила, както и организирането на способности за предоставяне на незави-

сима правна защита на търсещите закрила, бежанците и чужденците с предоставен хуманитарен статут.

Тъй като основната група лица, попадащи под това наблюдение са по дефиниция чужденци, ефект върху техните възможности за реализация на личните им права има и общия национален правен режим за чужденците. Дългогодишните наблюдения върху този режим доказваха по безспорен начин, че той на собствено основание страда от рестриктивен и дискриминационен подход при уреждане на правата и правните средства за тяхната защита. Това породило необходимостта от разглеждане и анализ не само на бежанската проблематика в контекста на въпросите на миграцията и миграционните процеси, но и на самата национална имиграционна политика и на ограниченията, на които са подложени чужденците, неграждани на Европейския съюз. Тази необходимост бе допълнително обоснована от пълното подчинение на българската политика във всяка една област към привеждане на националното си законодателство в съответствие с общностните норми, правила и практика. Това доведе до постъпателно засилване на държавния контрол върху презграничното движение на хора и за ограничаване на достъпа на имигранти до трудовите пазари. Наблюденията в тази област показаха силно нарушаване на баланса между необходимостта от такъв контрол и границите на практическото му налагане и упражняване, което ограничаване не само достъпа на бежанците до търсената закрила, но и налага в по-общ план рестрикции спрямо правото на свободно придвижване и избор на местожителство на всеки индивид. Тенденцията към превръщането на тези мерки в национална политика и практики във вреда на човешките права на мигрантите - имигранти и емигранти, доведоха до разширяване обхвата на дейността на БХК и в областта на миграцията в България.

Правото на убежище през 2007 г. бе обусловено от посочените по-горе мерки за имиграционен контрол и опазване на границите, задача, възложена на България като първостепенна в задълженията ѝ за изпълняване функцията на външна граница на ЕС. Поради това достъпът до територията на държавата за чужденците, търсещи закрила от преследване и ограничаване на основните им права, бе сериозно затруднен. Въпреки това, мерките за гарантиране на достъп до територията и до процедура за предоставяне на статут и закрила, които БХК и другите неправителствени организации, работещи в тази област, изработиха и съвместно с

държавните органи по бежанци и миграция въведоха в практиката, дадоха своя положителен резултат. За пръв път от 2002 г. насамото броят на търсещите закрила чужденци, получили достъп до територия и процедура, нарасна спрямо предходните години, когато се наблюдаваше непрекъснато и драстично намаление. През 2007 г. броят на лицата, потърсили убежище в България, бе 975 души от 44 страни, в сравнение с 639 души от 27 страни за 2006 г., 822 лица от 38 страни през 2005г., 1 127 лица от 42 страни, регистрирани през 2004 година. Така лицата, получили достъп до територия и закрила, нарасна с 52% спрямо предходната 2006 г.

Процесът на присъединяване на България към ЕС и въвеждането на законови механизми за приложение на общностните *acquis communautaire* в областта на убежището наложи доста динамичен законодателен процес. Въпреки че през 2006 г. *Законът за убежището и бежанците* претърпя сериозни изменения, през 2007 г. отново бе направено пространно предложение за редица нови и значителни изменения и допълнения на съществуващия законов текст. Най-важната промяна бе въвеждането като начално и обхващащо почти всички случаи производството за определяне на държавата, отговорна за разглеждане на молбите за закрила по Регламент №343 на Съвета и Регламент №1560 на Комисията, или, както е по-известно, производство по Дъблин II. Това доведе до многократно удължаване на времето, за което търсещите закрила получават достъп до производство по съществуващата молбата им за закрила в сроковете, определени от посочените европейски регламенти. Като цяло това причини значително увеличение на сроковете на цялата процедура, което във всички случаи не е в интерес на търсещите закрила, доколкото удължава времето, за което те получават своето окончателно определяне на статуса им в България и отлага постигането на трайни решения - интеграция, презаселване или доброволно репатриране. Друг проблем, възникващ от удължаването на сроковете за постигане на крайно решение е зависимостта и институционализацията, която търсещите закрила развиват, което затруднява впоследствие тяхната успешна интеграция в обществото.

Приетите на 14 юни 2007 г. изменения и допълнения на *Закона за убежището и бежанците* въведоха следните промени на съществуващите текстове:

- Чл.8, ал.2-8, чл.9, ал.2-5 и чл.13, ал.1 и 2 транспонираха разпоредби на *Директива 2004/83/ЕО* за критериите за квалификация

на молбите за закрила.

- Процедурната *Директива 2005/85/ЕО* намери своето отражение в чл.6, 13, ал.1, точки 8, 9, 10, 13 и 14 и ал.2, чл.40, 41, 42, 43, 61, 62, 63, 63а, 68, чл.72, ал.1, точки 2-3 и чл. 77 - 83 от закона.
- Допълнения за транспонирането на *Директивата 2006/83/ЕО* за събирането на семейства бяха направени в чл.34, ал.3-7 и чл.39а.
- Разпоредбите на *Директива 2001/55/ЕО* за временна закрила бяха отразени в чл.2, ал.2, чл.11 и чл.39 от закона.
- *Директивата 2003/9/ЕО* за условията на приемане бяха транспонирани в чл.29, чл.30а, чл.32, 33, 80, 81 и чл.82 от закона.

БХК лобира и договори оттегляне на някои от спорните текстове на предложението за изменение и допълнение на закона, като например нарушението на предлагания текст на чл.4, ал.4 и чл.67, ал.3 от закона на принципа „забрана за връщане“ по чл.33, ал.1 от *Женевската конвенция за статута на бежанците* на ООН от 1951г., както и разширяването на изключващата клауза на чл.1С от същата конвенция в предлагания текст на чл.15, ал.5. Продължава да предизвиква опасения обаче наложеният текст на чл.92, с който се ограничава съществено правото на безплатен съдебен процес за търсещите закрила в противоречие с принципа *cautio judicatum solvi*. Като цяло законът не въведе всички разпоредби на цитираните по-горе европейски актове, а бе избран подходът да се въведе обща препращаща норма в §1а от Допълнителните разпоредби на закона. Този подход търпи известни съмнения относно неговата юридическа приложимост и коректност.

Във връзка със забавянето на процедурата, причинено от дъблинското производство, държавата се оказва в затруднение до степен на невъзможност да посрещне нуждата от места за настаняване на новопристигналите търсещи закрила. Допълнително затруднение предизвиква непреустановената изцяло практика да се регистрират повторни молби за закрила. Поради тези причини, за да спазят задължението си да не връщат търсещи закрила обратно в страните, от които бягат, органите на Гранична полиция, които имат право по силата на закона да задържат чужденци-нарушители на границата и без документи за самоличност само за 24 часа, започнаха да препращат търсещите закрила в Специалния дом за временно настаняване на чужденци (СДВНЧ) в Бусманци. Той функционира като административен полицейски

арест на незаконно пребиваващи чужденци с цел депортирането им от страната и се намира под юрисдикцията на друг полицейски орган - дирекция „Миграция“ при НСП на МВР. Това наложи създаването на механизми за гарантиране, че изпратените от границата търсещи закрила чужденци няма да бъдат депортирани от територията на страната, а ще получат достъп до регистрация на молбите им за закрила и освобождаване и настаняване в бежански регистрационно-приемателни центрове (РПЦ). Поради това, освен осъществяването на наблюдение на местата за задържане по границите, се наложи сключване на споразумение с дирекция „Миграция“, за да се гарантира спазването на правото на достъп до процедура на търсещите закрила, настанени в СДВНЧ.

От своя страна, бежанската процедура бе провеждана без особени разлики с наложените в предходните години практики и подходи. Като цяло тя бе в съответствие със закона. Основен проблем остана отказът на администрацията да въведе записването с технически средства на провежданите интервюта с търсещите закрила. Освен като гаранция за обективност и цялостност на провежданото производство това би помогнало да се намалят и дори до голяма степен предотвратят възможностите за корупция и субективизъм при вземането на решения по същество. Следва да се отбележи, че продължаващият отказ да въведе записване чрез технически средства на провежданите интервюта като гаранция срещу корупция и недобросъвестно изпълнение на служебните задължения предизвиква известни съмнения в желанието на администрацията за промяна в положителна посока. От друга страна, практиката на мониторинг на всички процедури, които Държавна агенция за бежанците провежда, от адвокатите на БХК дава възможност да се следят отблизо административните практики и да се правят препоръки за отстраняване на констатираните нередности. Рейтингът на признаване на бежански статут остана нисък - едва 1.3%, 13 от общо новопостъпили 975 търсещи закрила. 322 получиха хуманитарен статут, което прави 33%, или рейтингът на признаване е 34.3% от общо 975 подадени молби за 2007 г. Като цяло той бе по-висок от този за 2006 г. който бе 13.9% успеваемост на молбите за закрила.

Свободата на придвижване, закрепена в чл.13 от *Всеобщата декларация за правата на човека* и чл.12 от *Международния пакт за граждански и политически права*, представлява правото на всеки човек свободно да се придвижва и да избира своето местожителство в пределите

на всяка държава, както правото да напуска пределите на страната си и да се връща в нея. В националното законодателство това право е гарантирано в чл.35 във връзка с чл.27, ал.1 и чл.26, ал.2 от *Конституцията*. Както и през предходните години, един от основните проблеми свързан с човешките права и през 2007 г. бе начинът на провеждане от Дирекция „Миграция“ при МВР на процедурите по депортиране на незаконно пребиваващите чужденци. Средният период на принудителен престой (задържане по административен ред) в специалните домове за принудително настаняване на чужденци варира от 3 до 6 месеца, но и понастоящем в СДВНЧ-Бусманци се намират чужденци, чието административно задържане от полицията продължава повече от 24 месеца. В най-драстичните случаи на продължително задържане е налице и откровено бездействие и на двете държавни служби, през което време чужденците продължават да бъдат лишавани от правото си на свобода и свободно придвижване в нарушение на чл.5f от ЕКПЧ. Съдът продължи да отменя заповеди за принудително настаняване заради продължителността на задържането, въз основа на които чужденците бяха освобождавани. Така през 2007 г. съдът отмени принудителното настаняване на Абдул Хаким Мохамед Зейтуни, без гражданство - по адм.дело №2189/07 на Върховен административен съд, Нгуен Ван Тхан, гражданин на Виетнам - по адм.дело № 6122/07 на Върховен административен съд, Обайдула Хайрхуа, гражданин на Афганистан - по адм.дело №11896 на Върховен административен съд, III отд-ие.

Друг проблем през 2007 г. в областта на човешките права на мигрантите представляваше тълкуването и прилагането от имиграционната полиция на разпоредбата на чл.26, ал.2 от *Закона за чужденците* в Република България, съгласно която се отказва продължаване на разрешено продължително пребиваване на онези чужденци, които са пребивавали в страната през предходна година по-малко от 6 месеца и 1 ден. Считано от 1 януари 2007 г. тази разпоредба следва да не се прилага спрямо чужденците, съпрузи на български граждани, доколкото като членове на семейството на граждани на Европейския съюз за тях важат разпоредбите на специалния *Закон за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на ЕС и членовете на техните семейства*. Следователно, за тях следва да се прилага правилото на чл.24, т.3 от този закон, тоест, едва при отсъствие от страната за повече от две последователни години. Въпреки това, органите на

Дирекция „Миграция“ продължиха да прилагат старата разпоредба спрямо онези чужденци, съпрузи на български граждани, когато те самите не са граждани на ЕС. Това представляваше открит дискриминационен подход, който освен в нарушение на националното законодателство бе и в нарушение на чл.8, ал.1 от ЕКПЧ, доколкото съставляваше недопустима намеса в личния и семейния живот на тези чужденци и разделяне на семейства, съществували продължителни години.

През 2007 г. Европейският съд по правата на човека в Страсбург постанови решение, с което осъди България за нарушаване на правото на зачитане на личния и семеен живот по отношение на чужденец, на когото разрешението за пребиваване в България е било отнето и му е било наредено да напусне България. На 11 януари 2007 г. Съдът постанови своето решение по делото *Муса и други срещу България*. В него той отново критикува невъзможността чужденци, чието разрешително за пребиваване е било отнето по *Закона за чужденците в Република България* на основание, че представляват заплаха за националната сигурност, да обжалват това решение пред съдилищата. В конкретния случай българските съдилища са отказали да разгледат жалбата и са я отхвърлили през 2001 г. като недопустима. Съдът подчерта, че макар вече да се е произнесъл, че такава практика на съдилищата е в несъответствие със стандартите на *Конвенцията*, Върховният административен съд е променил практиката си едва през 2003 г. в съответствие с решението на ЕСПЧ. Така през 2001 г. съдебният контрол срещу заповедта за отмяна на разрешението за пребиваване на жалбоподателя не е бил все още възможен. Поради това Съдът прие, че е налице нарушение на *Конвенцията*.

11. Дискриминация към хората с психични разстройства в институциите

Програмата за психично здраве, стартирала през 2005 г. като съвместна инициатива на БХК и Центъра за застъпничество за лица с психични увреждания (MDAC) - Будапеща, продължи работата си по проект „Водене на съдебни дела в защита на правата на лица с психични проблеми и умствени затруднения“ и през 2007 г. През 2007 г. програмата констатира множество неразрешени проблеми в областта на правата на хората с психични заболявания и интелектуални затруднения в институции. През

2007 г., както и през предходните години основните политически документи, които следваше да се приведат в изпълнение бяха Политика за психично здраве и Национален план за действие към нея за периода 2004-2012 г., приети през 2004 г.

Обявената воля за разработване на стратегии и политики за психично здраве, включването в тези политики, стратегии и планове за действие на световно признати модели за защита на правата и интересите на хората с психиатрични разстройства и тежки интелектуални затруднения, не доведе до желаните ефекти. В световен мащаб, усилията за защита на посочената група лица се съсредоточават върху изграждане на алтернативни на съществуващите стигматизиращи институционални модели. В България за поредна година можеше да се наблюдава тежко разминаване между обявени намерения и положени усилия. Като естествен резултат от това разминаване, положението на хората в институции от типа на Домове за възрастни с психични разстройства и Домове за възрастни с умствена изостаналост не само не се промени, а и в известна степен се влоши. Усилията за деинституализация на хората с увреждания практически се полагат спорадично и не довеждат до значими промени. Една от възможните причини за това е липсата на разбиране на потребността от подобни активни действия и липсата на зачитане на правата на лицата с тежки увреждания.

От съществено значение е липсата на координация между изпълнителната власт на централно равнище и тази на местно ниво. Общините, кметовете на населени места, общинските съветници и областните управи рядко имат адекватно разбиране за тежестта на проблема и нуждата от полагането на системни грижи за разрешаването му. Все още на местно ниво се предпочита лицата с тежки увреждания да останат изолирани, невидими за обществото. Това отношение се изразява по различен начин в различни населени места, но като цяло постига един и същи резултат - поставя лицата, нагърбили се с нелеката задача да разкрият услуги за хора с тежки увреждания в общността (най-често под формата на защитени жилища), пред неимоверни трудности. Един от по-меките способности за възпрепятстване на процеса на деинституализация е механизмът на икономическия натиск и поставяне на организациите, предприели действия за изграждане на защитени жилища, в неблагоприятна позиция. Такъв случай през годината възникна в гр. Варна, където съществуваше риск да бъде закрито защитено жилище поради икономически изисквания на общината към организацията, неразбиране на естеството на дейността на

услугата и липса на адекватна подкрепа. Често срещано явление е и директното блокиране на усилията на лица и организации, поставили си за цел да разкрият такава услуга. Така например, през изминалата година към БХК се обърна българка, предоставила на неправителствена организация собствената си къща близо до Габрово за изграждане на защитено жилище за хора с психични разстройства. Идеята не само не беше подкрепена от местната власт. Тя беше открито бойкотирана по всички възможни начини от страна на местната власт. Формите на противопоставяне варираха от отказ да се внесе за разглеждане предложението за разкриване на социална услуга „защитено жилище“ до организирани от кмета на населеното място протести и подписка срещу организацията и лицата с увреждания. По повод така поставения проблем беше изпратено писмо до Министерски съвет на Република България с искане за преустановяване на дискриминационните практики и оказване на подкрепа на идеята за разкриване на защитено жилище на територията на община Габрово. Отговорът на Министерски съвет не даде никакви конкретни насоки за разрешаване на проблема. Напротив, МС не намери никакви основания да подложи на съмнение резултатите от извършените запитвания до съответните общински власти. В писмото бе цитирано мнение, според което „исканите за 2007 г. нови социални услуги са били приоритетни и достатъчно много²⁸ и поради тази причина е взето решение да се кандидатства за услугата „защитено жилище“ за бюджетната 2008 или 2009 г.“ Наред с това, МС съвсем безкритично приема и дори възпроизвежда становище на кмета на община Габрово, според което „...отбелязва, че има обществени нагласи, които не подлежат на регулиране по никакъв начин и една от тях е негативното поведение на хората спрямо лицата с ментални увреждания“. В крайна сметка, до края на 2007 г., въпреки многобройните усилия на неправителствените организации, ангажирани със случая, въпросът за създаването на защитено жилище дори не беше поставен за разглеждане. Описаният случай илюстрира много ясно липсата на политическа воля за разрешаване на проблемите на лицата с психични и интелектуални затруднения, особено на местно равнище, както и безсилието на централната власт да приложи на практика приетите политики и планове за действие.

За да бъде още по-ясна картината на проце-

²⁸ През 2007 г. в тази община не се разкри нито една нова услуга за хора с психични увреждания или умствени затруднения.

са на деинституализация на хората с психични и интелектуални затруднения, би следвало посочим един от малкото примери на разкрити защитени жилища през изминалата година. В най-голямата психиатрична болница в България „Д-р Георги Кисъов“ в Раднево, беше разкрита услуга, назована „защитени жилища“. Жилищата са разкрити на територията на болницата и капацитетът на услугата е 100 места.

Не на последно място, следва да отбележим, че до настоящия момент услугата „защитено жилище“ е достъпна за хората в сравнително по-добро състояние. За хората с трайни и тежки психични и интелектуални затруднения тази услуга е практически недостъпна.

Голяма част от хората настанени в институции, са лишени от дееспособността си (поставени под запрещение). Обикновено лицата поставени под запрещение и трайно настанени в институции, имат за настойници или близки, които често не проявяват интерес към тях, или служители от самата институция, което е очевиден конфликт на интерес. Тъй като всички хора, настанени в институции, са крайно зависими от грижата, полагана за тях в институциите, те не разполагат с никакъв механизъм да се противопоставят на който и да е от проблемите, с които се сблъскват. Дори наличието на загрижени близки не представлява гаранция за адекватна защита на интересите им. Липсва адекватна здравна грижа. Липсват социални програми, които биха помогнали на хората в институции да възстановят навичките си за социален живот, част от които са загубили не поради болестта си, а поради тежкото negliжиране на потребностите им в институциите. Дори там, където такива програми се осъществяват, те са крайно недостатъчни и често формални. Положителна е практиката на осигуряване на екскурзии и посещаване на културни мероприятия за хора от институции. Но далеч не всички настанени в институциите лица могат да се ползват от тези възможности. По данни на хора от институциите, често тези мероприятия се използват за наказание на онези, които според персонала не са се подчинявали достатъчно през определен период от време. Те не биват допускани до участие в подобни мероприятия.

При посещенията на в социални институции извън общността сътрудниците на БХК се натъкват на множество оплаквания за налагани различни типове наказания за нежелано от страна на персонала поведение. Освен лишаването от социални възможности, за наказание се използва принуда за извършване на определен тежък труд, физически наказания, унижаващо от-

ношение. Такива наказания се използват и за наказание на хора, самоволно напуснали институциите.

През 2007 г. в БХК постъпиха множество сигнали от лица с психични заболявания, както и от близки на такива лица, за упражнено насилие в социални институции и психиатрични болници. Огромен проблем пред ефикасната защита на лицата, пострадали от упражнено върху тях насилие в такива институции, е зависимостта на пострадалите от извършителите на насилието и страха от бъдеща саморазправа с лицата, подали жалби. Липсата на ефективно разследване на много по-тежките случаи, довели до смърт, обезценяването на страданието, претърпяно от лицата с ментални проблеми, прави страховете на тези хора и техните близки много адекватни на реалността.

През 2007 г. БХК не забеляза промяна в нагласите на прокуратурата, следствието и съда към защита правото на живот на хората в институции и стационарни лечебни заведения. Не се забелязва напредък по отношение на ефективното разследване на смъртни случаи. Все още понятия като причинена смърт поради немарливо изпълнение на служебните задължения на лица в институции и/или поради липса на достатъчно персонал не се разпознават като основания за търсене на отговорност. Така например, в началото на 2007 г. в ДВУИ с. Радовци една от настанените в дома жени при неизяснени обстоятелства напуска институцията. Няколко дни администрацията на дома укрива случилото се от близките ѝ. В крайна сметка, след уведомяването им, благодарение на тяхната инициативност и настойчивост е проведено търсене, при което тя е намерена мъртва. По данни на близките на пострадалата, налице са множество данни за медицинско negliжиране на пострадалата приживе, за злоупотреба с нея, в това число и сексуална злоупотреба. Липсата на грижа за пострадалата е довела до смъртта ѝ, настъпила в резултат от измръзване. Всичко това обаче не даде повод на прокуратурата да разпознае извършено престъпление спрямо пострадалата и случаят беше приключен без да се проведе ефективно разследване.

Лицата с психични или умствени проблеми често са жертви на разнородни имотни измами и злоупотреби. Една част от тях биват поставяни под запрещение и изпращани в социална институция извън общността от свои роднини, с ясната и недвусмислена цел да бъдат ограбени. В други случаи, подобни злоупотреби се извършват от разнороден кръг лица със страдания от психични заболявания лица в епизод на

криза, като се използва настаняването им по задължителен съдебен ред за лечение в стационарно психиатрично лечебно заведение. Обичайно тези случаи трудно достигат до прокуратурата, поради липса на възможност пострадалите да предприемат адекватни действия за собствена защита или зависимостта им от извършителите на измамата.

През годината не бяха изработени, съгласувани и внедрени програми за обслужване на психично болни в отделения във всички многопрофилни болници. Напротив, в гр. Пазарджик например, беше закрито отделението за лечение на психични заболявания в многопрофилната болница. Гражданите бяха заставени да се лекуват изцяло в специализираната болница. Този акт на общинските власти предизвика масови протести в града. Гражданите на гр. Пазарджик изготвиха подписка, с която поискаха по-добра грижа, преодоляване на стигмата и лечение в многопрофилната болница, така че да получат онази грижа и вниманието за цялостното си здраве - физическо и психично, каквато бяха получавали до този момент. Подписката беше изпратена до общината и Министерството на здравеопазването. Отговорите на институциите за пореден път показаха липсата на координация между местната и централната власт и липсата на механизми, които да осигурят по-надежден начин спазването на правата на човека в стационарните лечебни заведения и спазването на политиката за психично здраве.

Страдащите от психични заболявания лица, настанени в психиатрични стационари, по дефиниция са лишени от ефективен достъп до съд за времето на престоя си в стационарното лечебно заведение. Настаняването на лечение в психиатричен стационар е или доброволно, или по задължителен ред, или принудително. При всички случаи достъп до съд не е налице. При наличие на информирано съгласие за лечение се предполага, че лечението и престоят в психиатричния стационар са доброволни. Но има много случаи, в които така нареченото информирано съгласие се постига чрез манипулация, насилие или други, недопустими средства. Задържането в психиатричен стационар и прилагане на лечение при фиктивно, нищожно или унищожимо²⁹ съгласие на пациента съставлява една от най-тежките форми на нарушаване на правото на ефективна съдебна защита на лицата с психични проблеми. Постигането на съгласие за

лечение по този начин е заобикаляне на правилата на *Закона за здравето*, свързани с установяване на необходимостта от лечение и определяне на срока и формата му.

Задържаното лице в психиатричен стационар като спешен случай не разполага с гарантираното право да се свърже с адвокат и/или свой близък. Не разполага с гарантираната възможност незабавно да бъде прегледан от друг лекар. Не разполага с гарантирана възможност да съхрани личните си вещи и ценности. При спешните психиатрични състояния е налице задължение за уведомяване на съда по реда на чл. 154 от *Закона за здравето*, без обаче да са въведени правила, гарантиращи възможност за защита на лицето, попаднало в психиатричен стационар като спешен случай. Практиката показва, че в разстояние на повече от една седмица, такова лице може да се окаже задържано въпреки волята си, подложено на медикаментозно лечение и лишено от всякаква възможност да подаде жалба до съд за нарушаване на правата му. Липсата на адекватни норми, гарантиращи правата на лицата, попаднали в психиатричен стационар, прави възможен тежкия произвол и злоупотреба с психиатричната помощ. В резултат на това, от една страна, се нарушават правата на отделните личности, задържани в стационарни психиатрични заведения, а от друга, лица, които действително имат нужда от спешна помощ, не получават такава.

Проблеми с правото на достъп до съд се наблюдават и при случаите на задължително лечение. През изминалата година, при осъществяване на дейността си БХК взе по-малко участие в дела за настаняване на лица на задължително лечение по реда на *Закона за здравето*. За сметка на това се проведеха множество наблюдения, при които констатациите, правени в предходни години, за пореден път се потвърдиха. Защитата пред съд на лица с психични заболявания по дела за настаняване на задължително лечение е формална и рядко се осъществява от служебно назначени адвокати, имащи нужната подготовка по проблемите на психичното здраве и специфичните правни норми. Още по-тревожен е фактът, че адвокатите по тези дела в голям процент от случаите не просто подхождат формално към защитата на своите клиенти, а подхождат с презумпцията, че след като е образувано производство за задължително лечение, то резултатът би следвало да е настаняване в стационар. След приключване на съдебното производство и настаняване на лицето на лечение, възможността за достъп до съд липсва. В случаите на задържане в стационар за

²⁹ Използваме тези термини във връзка с правилата на *Закона за задълженията и договорите за установяване на действителност на съгласие*.

лечение липсват правила за конфиденциалност на кореспонденцията, в т.ч. и за правото на кореспонденция с външния свят изобщо, правила за контакт с адвокат, правила за сигнали и жалби за насилие и друг вид злоупотреба в местата, където лечението се осъществява. Тази липса на регламентирана възможност на лицата, настанени на лечение в психиатричен стационар, води до липса на механизми за защита на правата и интересите им по време на престоя им в лечебното заведение.

През 2007 г. БХК съвместно с Инициатива за психично здраве към Институт „Отворено общество“ - Будапеща осъществи наблюдение на развиващите се услуги в общността за деца и възрастни с ментални увреждания. Бяха посетени 19 дневни центъра за деца и възрастни (около 500 клиента), 17 защитени жилища (120 клиента), 2 центъра за рехабилитация и социална интеграция (около 60 клиента). Развитието на тези услуги би трябвало да бъде алтернатива на институционалната грижа за хората с умствена изостаналост и психични заболявания и да ги подпомага в пълноценното им реализиране и участие в българското общество като равноправни граждани. Макар усилията на българските власти и европейските фондове през последните три години да бяха насочени към тези услуги, наблюдението установи, че те не са реална алтернатива на институционалния тип грижа дори и като идеология, не отговарят на индивидуалните потребности на клиентите си, не водят до активна и ефективна деинституционализация, не се изграждат така, че да подпомагат самостоятелния живот и реализация на клиентите си, не могат да предложат качествена грижа. Това е така, защото социални, рехабилитационни и образователни услуги се развиват без предварителна оценка на потребностите, без разбиране за целения резултат, без активно участие на местните власти, които често ги управляват, без отчитане на мненията и предложенията на самите клиенти и без квалифициран персонал. На практика няма конкуренция между услуги и инерцията за превръщане на този модел на грижа в институция е силна. Услугите са недостатъчно на брой, обслужват все още много малък брой граждани с ментални увреждания, а струват много повече, тъй като, за да се развиват, често се изграждат нови, скъпи и модерни сгради, които след това местните власти не могат да поддържат. Персоналът не е по-квалифициран от този в институциите и има също дискриминационни нагласи към клиентите.

Тревожно е, че в повечето защитени жилища

наблюдението се натъкваше на данни за инциденти, довели до сериозни нарушения на правата на клиентите - пожар, довел до връщане в институцията на един клиент, демонстративно тежко натравяне с невролептици на друг клиент в отговор на трудностите, които срещал в работата си, бягство и изнасилване на жена, довело до пълното ѝ лишаване от детеродни органи, без нейно знание. Защитените жилища не се ръководят и проверяват методически от специалисти. Дневните центрове затвърждават дискриминационния модел за отглеждане и възпитание на деца с увреждания далеч от техните връстници и квалифицирани специалисти и без идея за интегриране в общообразователни училища. Масово служителите в алтернативните услуги са неосведомени за настоящата държавна политика, законодателство и практика по отношение на хората с ментални увреждания.

Хората с психични заболявания имат още по-малък шанс за пълноценен живот в общността, поради липсата на алтернативни услуги за тях с малки изключения. Само едно е защитеното жилище за тях извън София и само два са дневните центрове, които могат да ползват.

Липсата на дългосрочна визия и политическа воля за развиване на ефективно и качествено работещи услуги за хората с ментални увреждания са все още основните причини за крайно мудното протичане на процеса на деинституционализация. В министерствата и агенциите, отговорни за създаването на услуги за хората с ментални увреждания, не е налице експертиза, воля и разбиране за нужните услуги в общността, които да гарантират спазване на основните права на хората с ментални увреждания и да отговарят на техните реални потребности. Пример за това бе домът за деца и младежи в с. Могилино, който стана известен с филма на ББС „Изоставените деца на България“ през септември 2007 г. и за ужасното състояние на който държавата не пое никаква отговорност. Развиването на услуги за децата с цел тяхната интеграция бе оставено на група НПО с експертиза в областта. Мерки от страна на държавата относно деинституционализация на децата с умствени увреждания не се предприемат.

12. Права на жените и дискриминация на основата на пол

През 2007 г. в България продължи да липсва политическа воля за провеждането на ясна, постоянна и последователна политика по отноше-

ние правата на жените и равнопоставеността на половете. В държавния бюджет за 2007 г. отново не бяха предвидени средства за такава. Поради тези причини основната разяснителна и обучителна кампания и през 2007 г. отново бе под ръководството и по инициативата на неправителствените организации. Въпреки че през 2006 г. законопроектът за равните възможности на жените и мъжете бе внесен в Народното събрание, той все още е на етап обсъждане. От Български център за джендър изследвания съобщават, че има вероятност през 2007 г. отговорната за разглеждането на законопроекта комисия в Народното събрание да е започнала работа по нов законопроект за равнопоставеност на половете. В този нов законопроект, за разлика от предишния, трябвало да се предви специален орган към Министерски съвет, който да провежда политиката по равнопоставеност на двата пола. Но до края на 2007 г. такъв проект не бе внесен в Народното събрание.

Значително по-активна и отговорна бе държавната политика по проблемите с домашното насилие. Цялата 2007 г. бе белязана от кампанията на Съвета на Европа срещу насилието спрямо жените, включително домашното насилие. В тази връзка към Министерството на труда и социалната политика, което координира тази кампания в България, бе създадена работна група от представители на правителствени и неправителствени организации и бе приет план за борба с насилието в изпълнение на задълженията на това министерство по Програмата за превенция и защита от домашно насилие.³⁰ В началото на годината бяха издадени Методическите указания за действия на полицията при ситуации на домашно насилие, бяха определени национален и областни координатори по домашното насилие и започна изграждането на база данни за случайте на насилие.

В работата на съда също се забелязва определен напредък, особено при издаването на заповеди за незабавна защита, което създава големи гаранции за живота и здравето на пострадалите и техните деца. Неправителствените организации и тази година отчетоха прираст в броя на потърсилите помощ хора, станали жертва на домашно насилие, в сравнение с предишната 2006 г. Статистиката на Софийски районен съд, Брачно отделение, за 2007 г., два месеца преди края на годината, сочи образувани 316 дела по *Закона за домашното насилие*, от

тях прекратени (предимно оттеглени) - 91, отказани заповеди - 20, а останалите - с издадени заповеди. В Пловдив за същия период са образувани 132 производства за домашно насилие, 92 от делата са приключени, а 50 са прекратени по желание на молителите, като до ноември 2007 г. са издадени 32 окончателни заповеди за защита. В Перник за първите 10 месеца са заведени 48 дела, като са издадени 32 заповеди, от които 31 за незабавна защита. Най-добра работа на съда и полицията се наблюдава в местата, където действат утвърдени неправителствени организации. За съжаление обаче необходимите промени в закона, благодарение на които той ще може се прилага ефективно, все още не са осъществени. Основният недостатък на закона продължава да е липсата на изричен текст в НК, който да наказва неизпълнението на съдебната заповед за защита. Планираните в програмата подслони за жертвите на домашно насилие, 24-часова телефонна линия и други дейности продължават да се извършват изцяло и само от неправителствените организации с техни средства чрез работещите в страната центрове за подкрепа на пострадалите жени и деца.

По отношение на държавната политика за борба със сексуалната експлоатация и трафика на хора неправителствените организации отчетоха решимост за приемане и реално изпълнение на плана за превенция и борба с трафика на хора в лицето на Комисията за борба с трафика на хора. България бе сред първите десет държави, които ратифицираха Конвенцията на Съвета на Европа за борба с трафика на хора³¹ и за които същата влезе в сила на 1 февруари 2008 г. Това е първата европейска конвенция в тази област, която влиза в сила. Конвенцията предвижда не само мерки за превенция на трафика на хора, но и мерки относно преследването на трафикантите и реалната защита на жертвите. В плана за работа на Комисията за борба с трафика на хора е залегнало постигане на съответствието с конвенцията на местно ниво. Все още обаче предвидените от *Закона за борба с трафика на хора* местни комисии за борба с трафика не са създадени, въпреки че сериозно се заговори за откриването на първите пет от тях. Не са открити предвидените приюти за временно настаняване и центрове за закрила и помощ на жертвите на трафик на хора.

Неправителствените организации отбелязват, че в медийното пространство продължава да се тиражира образът на жената в светлина-

³⁰ Вж. Правата на човека в България през 2006 г., *Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2007 г.*, публикуван на www.bghelsinki.org.

³¹ България подписа Конвенцията на 22 ноември 2006 г. и я ратифицира на 17 април 2007 г.

та на джендър стереотипите. Жената се представя като като обект на сексуални желания на мъжа и в неравностойна спрямо него позиция в семейството и обществото.

13. Права на децата в специализираните институции

През 2007 г. БХК продължи да наблюдава състоянието с правата на децата в специализираните институции в България. От януари 2007 г. всички домове за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителски грижи на възраст от 7 до 18 години (86 на брой) бяха децентрализирани. Те преминаха на управление на общините, но продължиха да се финансират от държавата по определен от нея стандарт. Тази стъпка отново бе неподготвена, необмислена и оказа негативно влияние върху грижата за самите деца. Общините не бяха готови да поемат управлението на домовете, а още по-малко да ръководят реформата в тях по посока на деинституционализация. Налице бяха и проблеми с финансирането и преминаването на собствеността на домовете от държавна в общинска, което не позволи на онези общини, които можеха, да подобрят материалните условия в домовете. Персоналът бе ощетен от промяна в заплащането си и има все по-ниска мотивация да осъществява качествена грижа. Системата на домовете за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителска грижа, не предлага перспектива за децата, навършващи пълнолетие, както и за персонала. Междувременно, въпреки общественото говорене за деинституционализация, деца продължават да се настаняват в тези домове като единствена мярка за защита, защото няма развити в достатъчен брой и с необходимото качество други услуги за тях. Качеството на грижа остава ниско поради липса на политическа воля за активна и ефективна политика по посока подкрепа на семействата на децата с цел превенция на изоставянето им и поради ниска компетентност за резултата от живот в институция върху всяко дете у отговорните за това органи.

Домовете за медико-социални грижи за деца, в които се настаняват деца от 0 до 3-годишна възраст (32 на брой) са най-консервативни и в тях не е започнал дори диалог за реформа. Те продължават да са на подчинение на Министерство на здравеопазването и да приемат най-много изоставени деца. Все още не се полагат смислени усилия за превенция на изоставянето на деца от родилки, за да се стесни

входът към всички детски институции, който се намира именно в тези домове. Все по-ниски са и шансовете за национално и международно осиновяване на тези деца поради троващата процедура за лишаване от родителски права, поради мудна работа на социални работници по места заради претовареност и поради непрозрачност в работата на Съвета по международни осиновявания.

Домовете за деца с умствени увреждания бяха във фокуса на правозащитната работа на БХК, защото бяха и остават в тежко състояние, намирайки се в села, където няма квалифициран персонал, достъп до качествени медицински грижи, образование и социализация. Те бяха и първите децентрализирани детски институции, което доведе до запазване на статуквото им вече четири години след преминаването им на управление от общините. В тях се намират и най-уязвимите деца. Чрез активно съдействие за заснемане на филма на ББС „Изоставените деца на България“ за един такъв дом в с. Моголино БХК успя да повдигне проблемът с пълната липса на грижи и нуждата от решителна реформа с цел спазване на основните права на децата там. Общественото внимание бе предизвикано от филма и за първи път бе формирана коалиция от неправителствени организации, които се споразумяха с правителството за реална деинституционализация на децата от дома в Моголино. За съжаление, въпреки международния натиск и активното широко обсъждане на домовете за деца с увреждания, Министерство на труда и социалната политика продължава да не признава проблема с тези домове и да не отделя финансов, човешки и експертен ресурс за задълбочен анализ на състоянието на децата в домовете, за оценка на потребностите им, за предоставяне на комплекс от услуги за тях, които да спомогнат равноправното им участие в обществото.

Върху изготвянето на този доклад работиха: Маргарита Илиева, Емил Коен, Славка Кукова, Красимир Кънев, Юлиана Методиева, Анета Мирчева, Свилен Овчаров, Станимир Петров, Илиана Савова, Даниела Фъртунова. БХК изразява благодарност за предоставената информация на Фондация "Български център за джендър изследвания" - София.